

קדושתא לשבת חמישית (לסדר 'ראה ראיתי') לר' אלעזר הקלירי

עמוס גאולה

א. 'שבת חמישית' והקריאה בה

בכ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41 (מס' 2714/9 בקטלוג נויבאוואר-קאוליי) מופיעה, עם סיום הפיוטים לארבע הפרשיות ולפני תחילת הפיוטים לפסח, קדושתא קלירית שיעודה אינו ברור. בכותרתה מצוין: 'ראה ראיתי ר' אלעזר'. כדי לקבוע את ייעודה של קדושתא זו, נבחן תחילה אם אכן נרמזת במקורות שבת מצוינת כלשהי בין פרשת החודש לבין פסח (למעשה 'שבת חמישית'). ואכן, מתברר ששבת מעין זו כבר נרמזת במשנה. במסכת מגילה (ג, ד) מביאה המשנה את דיני הקריאה ב'ארבע הפרשיות'¹, ומסיימת: '...ברביעית – "החודש הזה לכם" (שמות יב, א), בחמישית חוזרין לכסדרן'. עצם הצורך לומר ש'בחמישית חוזרין לכסדרן' נובע ככל הנראה ממנהג קדום להוסיף על ארבע הפרשיות שבת מצוינת חמישית, כפי שכבר כתב ר' מאיר איש-שלום.²

מתי חלה השבת החמישית? בתלמוד הבבלי (מגילה ל ע"ב) מובאת ברייתא: 'ואיזו היא שבת רביעית כל שחל ראש חודש ניסן להיות בתוכה ואפילו בערב שבת'. השבת הרביעית היא אפוא השבת שלפני ראש חודש ניסן, או זו שבראש חודש ניסן שחל להיות בשבת. אם כן, כאשר ראש חודש ניסן חל בשבת, הרי השבת החמישית היא השבת (היחידה) שבין 'שבת החודש' לבין פסח, ואם ראש החודש חל באמצע השבוע, ישנן שתי שבתות הפסקה בין ראש חודש לבין פסח.

* ראשיתו של מאמר זה בעבודה שכתבתי בשנת תשנ"ז בהנחיית פרופ' שולמית אליצור. סמוך לאחר מכן, באותה שנה, יצא לאור הספר אבות הפיוט, מעזבונו של פרופ' שלום שפיגל (ניו יורק וירושלים תשנ"ז), ובו נדפסה קדושתא זו לראשונה. עם זאת, בשל אופיו של הספר, נתפרסמה הקדושתא בצירוף חילופי נוסח מעטים והערות חלקיות וכמעט ללא פירוש, כפי שנמצא בעיזבון. מאמר זה מבקש אפוא להשלים את החסר, הן במבוא העיוני הן בנוסח (שאותו קראתי במקור בספריית הבודליאנה) ובחילופיו (כולל קטע גניזה שלא הובא אצל שפיגל), ובצירוף פירוש מלא. פרופ' אליצור טרחה רבות להשביח את המאמר כראוי לכבודו של פייטן דגול זה. הערותיה שזורות לכל אורך המאמר ותודתי נתונה לה על כך.

1 על מושג זה ופרטי דיניו ראה: 'ארבע פרשיות', אנציקלופדיה תלמודית, ב, ירושלים תש"ט, עמ' קסד ואילך.
2 ראה: פסיקתא רבתי, טז, מהדורת איש-שלום, דף עט ע"ב, הערה א.

אם ישנן שתי שבתות הפסקה, ניתן היה להבין שהמספר הסודר 'חמישית' המופיע כאן מתייחס אל רצף השבתות בסתם, ואם כך 'השבת החמישית' היא השבת הראשונה מן השתיים (זו הסמוכה לראש חודש).³ ואולם, שבתות הפסקה חלות גם בין 'ארבע הפרשיות', ומכאן ברור כי הספירה במשנה מתייחסת אל רצף השבתות המצוינות בלבד. השבת שלפני פסח נקראת בספרות הראשונים בשם 'שבת הגדול'.⁴ נראה אפוא שהשבת המצוינת ה'חמישית', שעליה אומרת המשנה 'חוזרין לכסדרן',⁵ היא זו שניתן לה לימים הכינוי 'שבת הגדול'.⁶

ואכן, ידוע כי ל'שבת חמישית', או 'שבת הגדול', היו מנהגי קריאה מיוחדים גם בתורה (כקריאה יחידה או כמפטיר) וגם בהפטרה.⁷ אחד המנהגים המוכרים הוא לקרוא בסדר

- 3 וכך כתב פליישר: 'שבת חמישית' – שבת הראשונה של חודש ניסן, זו שלאחר פרשת החודש ולפני שבת הגדול. בקהילות דרום אירופה שתי השבתות הללו נחשבו מצוינות וקושרו בפיוטים. ראה: ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ ישראל' – קודקס הגניזה", קרית ספר, סג (תש"ן-תשנ"א), עמ' 240, הערה 150; הנ"ל, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 69. כך גם הבין נ' פריד, 'הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יניי ושאר פייטנים קדומים', סיני, סב (תשכ"ח), עמ' קלג, הערה 254.
- 4 כינוי זה מופיע לראשונה בספרי דבי רש"י (ראה: מ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"א, עמ' 50, הערה 1), אך ברור כי הוא קדום יותר, שכן שם הדיון הוא בטעם המנהג, שכבר נשכח מן ההמון. על הטעמים השונים שניתנו לשם זה, ראה: כשר, שם, עמ' 50-54.
- 5 בבבלי, מגילה, שם, נחלקו בהבנת המשנה 'בחמישית חוזרין לכסדרן': לפי ר' אמי 'לסדר פרשיות הוא חוזר' ולפי ר' ירמיהו 'לסדר הפטרות הוא חוזר'. בראשונים כאן יש פירושים שונים לקטע זה. לפי רבנו חננאל, מחלוקתם היא אם בארבע הפרשיות קוראים רק את הפרשה המיוחדת, או שקוראים גם בפרשת השבוע ומפטירין בפרשה המיוחדת, וכידוע, נחלקו בכך בני ארץ ישראל ובני בבל. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 36.
- 6 'שבת חמישית' ככינוי קדום ל'שבת הגדול' או ככינוי רווח לשבת מסוימת לא מצאתי בספרות התלמודית וההלכתית כלל. נראה כי כשם ש'שבת רביעית' אינו שמה של השבת אלא 'שבת החודש', כך לא היה מעולם הביטוי 'שבת חמישית' שמה של שבת זו, אלא ציון למקומה בסדרת השבתות בלבד. במשנה, הבאה להוציא מידי המנהג לציין שבת חמישית, ודאי אי אפשר לקרוא לה בשם, שכן אפילו היה לה שם הרי באה המשנה לבטלו. נראה אפוא שלא היה לשבת זו שם קבוע כלל. הכינוי 'שבת הגדול' ניתן לה, מסיבות שונות, בתקופה מאוחרת יותר, ושם אחר כנראה לא דבק בה בשל חילוקי הדעות סביב הקריאה המיוחדת שנהגה בה. ייתכן שבמקום אחד נקראה 'שבת ראה ראית' (וכך אולי עולה מכוונת הקדושתא שלפנינו בכ"י אוקספורד ובכ"י המוזאון הבריטי) ובמקום אחר בשם שונה, לפי קריאתה.
- 7 לעניין הקריאה בשבת הגדול ראה: פריד (לעיל, הערה 3), עמ' קלא-קלד. איש-שלוש (לעיל, הערה 2) שיער, כי על פי המנהג הייתה קריאה מיוחדת ל'שבת חמישית' בפרשת התמידים (במדבר כח, ב). לדעתו מנהג זה משתקף מן הפסיקתא, אבל כיום ברור שייעודה של פסקה זו, 'את קרבני לחמי', הוא לשבת ראש חודש. וראה עוד: פליישר, היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69; 'י' עופר, 'הפטרת שבת הגדול', המעין, לו, ג (תשנ"ו), עמ' 16-20; ב' אליצור, פסיקתא רבתי: פרקי מבוא, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט, עמ' 94-95.

'ויהי בחצי הלילה' (שמות יב, ט).⁸ כמו כן נזכרות הפטרות שונות, וביניהן 'וערבה לה' (מלאכי ג, ד), המסתיימת בפסוק: 'הנה אנכי שולח לכם את אליה... לפני בא יום הגדול והנורא... (שם, כג), פסוק שהובא כאחד הטעמים לשם 'שבת הגדול'.⁹ גם הקראים קוראים לשבת שלפני פסח 'שבת הגדול', והם אומרים בה הלל הגדול, פיוטים ומזמורים.¹⁰ עוד מעניין לציין כי בשם 'שבת הגדול' כונו בקהילות שונות גם השבתות שלפני שבועות וסוכות וכן זו שלפני ראש השנה, ואף בשבתות אלה נהגו לומר יוצרות ופיוטים מיוחדים.¹¹ לאור זאת ברור יותר המנהג לקרוא קריאה מיוחדת בשבת שלפני פסח ולפייטה כשבת מצוינת (ואולי הדברים נכונים ביחס לשתי השבתות גם יחד בשנה שבה ישנן שתי שבתות בין פרשת החודש לפסח).

הקריאה ב'ראה ראיתי' (שמות ג, ז), שאותה מפיטת הקדושתא שלנו, הייתה כפי הנראה אחת הקריאות ל'שבת הגדול'.¹² בשבת זו הפטירו, על פי העולה מן הקדושתא, במיכה ז, טו: 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', שכן בפסוק זה מופיעות, כמקובל בארץ ישראל, מילה או מילים מראש הקריאה בתורה (רא"ה, מצרים).¹³ לפי מקומה ועניינה של הקדושתא, סביר בהחלט זיהויה עם 'השבת החמישית', היא כנראה 'שבת הגדול'.¹⁴

8 כן סבור פליישר, והוא סומך את דבריו על פיוטים ועל סדר הפסיקות (הבאת 'ויהי בחצי הלילה' לפני 'שור או כשב' [=א' של פסח] בכתבי יד מסוימים). ראה: פליישר, מחזור (לעיל, הערה 3), עמ' 235–242, ובייחוד עמ' 240–242. איש-שלום הסיק מסדר הפסקאות שאת 'ויהי בחצי הלילה' קראו ביום טוב ראשון של פסח (ראה: פסיקתא רבתי, יז, דף פה ע"א, הערה א). לדעת בנימין אליצור, 'הבאת הפסקא 'ויהי בחצי הלילה' בראש הפסקאות לפסח מצביעה על קריאה משמות יב בראשון של פסח כמנהג מרכזי אצל עורכי מסירות המדרשים, אולם אין לדעת אם המנהג האמתי המשתקף כאן הוא אכן פתיחת הקריאה ב'ויהי בחצי הלילה', או שמא נפתחה הקריאה ב"משכו" (שמות יב, כא), והעורכים אשר חיפשו חומר מדרשי לקריאה זו מצאו את החומר לפרשת "ויהי בחצי הלילה" שבהמשך הקריאה והתאימהו לייעודו החדש'. ראה: אליצור, שם, עמ' 97, וראה שם, עמ' 93–99; הנ"ל, 'מנהגי הקריאה וההפטרה של בני ארץ ישראל הקדומים בחג הפסח', כתלנו, יג (תש"ז), עמ' 479–491.

9 ראה לעיל, הערה 4, וכן: ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ד, או"ח, סי' לט.

10 ראה: כשר (לעיל, הערה 4), עמ' 52.

11 כשר, שם, עמ' 54.

12 פליישר, מחזור (לעיל, הערה 3), עמ' 241, הערה 193. מאן דן בקדושתא שלנו אגב דיונו בזיהוי הסדרים במחזור התלת שנותי, וטען כי קריאה זו הייתה מיועדת לשבת מיוחדת, מכיוון שהסדר המקובל נפתח בשמות ג, א. ראה: J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*, I, Cincinnati 1940, p. 368, n. 394.

13 על מנהג בני ארץ ישראל לבסס את ההפטרה על שיתוף לשון ראה: ח' לובאן, 'חוק הגזירה שוה' בהפטרות (לחקר תולדות הקריאה בספרי הנביאים), סיני, ע (תשל"ב), עמ' 126–156; 'עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 155–189.

14 וכך כתב פליישר בספר חנוך ילון: 'הקרובה מכוונת בלי ספק לשבת הגדול, כמוכח ממקומה בכה"י... (ראה):

ב. תיאור כתבי היד

- ארבעה כתבי יד ידועים לקדושתא זו, כולם מן הגניזה הקהירית:¹⁵
- א** כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41 (מס' 2714/9 בקטלוג נויבאוואר-קאולי), עמודים 54-55א (נוסח הפנים).
- ב** כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5557 N, דף 41.
- ג** כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a.
- ד** כ"י קימברידג' T-S NS 236.8.
- מתוך ארבעת כתבי היד רק כ"י א שלם, ומכתבי היד האחרים נותרו בידינו קטעים (וקרעים) בלבד. מסיבה זו, ובשל כתיבתו הבהירה של כ"י א, קבעתי אותו כנוסח הפנים.

1. כ"י א

כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41, דפים 29-56 הוא קובץ של פיוטים לארבע הפרשיות ולפסח. הוא ערוך לפי סדר הפרשיות וכולל שבעתות וקדושתאות לכל שבת ושבת. כתב היד, כפי שהוא מונח לפנינו, נכתב בידי שני מעתיקים, והשני הוסיף לקובץ תוספות בדפים נפרדים, שאותם הוא צירף לקובץ,¹⁶ תוך שהוא 'מעמד' מחדש חלקי דפים של המעתיק הקודם שנשקו לדפיו.¹⁷ ההבדלים בין שתי ההעתקות ניכרים בסימנים חיצוניים. בין היתר יש לציין כי ההעתקה הראשונה מנוקדת והשנייה לא. על פי פרופ' מלאכי בית אריה, עמו בחנתי את כתב היד, הנתונים הקודיקולוגיים והפליאוגרפיים של ההעתקה הראשונה אופייניים לביזנטיון (דרום איטליה) סביב המאה ה"א. לעומת זאת ההעתקה

ע' פליישר, 'לתרונן של כמה בעיות יסוד במבנה הקדושתא הקלאסית', ספר הזיכרון לחנוך ילון, בעריכת י' קוטשר ואחרים, ירושלים תשל"ד, עמ' 451, הערה 19). ואולם, כאמור, בספרו על היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69, כתב שקדושתא זו היא לאחת משתי השבתות, שבת חמישית או שבת הגדול (כאשר הן אינן חופפות). וראה הדיון אצל ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 122.

15 לקדושתא זו או לחלקיה אין ידועים כיום כתבי יד נוספים, על פי בדיקה ברשימות המכון לחקר השירה והפיוט, ותודתי לד"ר שרה כהן על הסיוע בבדיקה זו. הבדיקה גם העלתה כי ישנו פיוט נוסף הפותח באותו צירוף, 'אסירי פרך', והוא יוצר לפרשת פקודי ליוסף בן אביתור (כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. e 39 דף 173 ע"ב [מס' 2712/31 בקטלוג נויבאוואר-קאולי]; כ"י אדלר ENA 3477.2). פתיחתו ('אסירי פרך בהעתקם / מכור עבדות לפדות') אולי הושפעה מלשון הפיוט שלפנינו.

16 המעתיק השני הוסיף פיוטי יוצר (נדפסו אצל אליצור, לעיל, הערה 14) ומעריב.

17 על כתב יד זה ועל העימוד מחדש ראה: ש' אליצור, בתודה ושיר – שבעתות לארבע פרשיות לרבי אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשנ"א, עמ' 13-16. על החוקרים שהזכירו כתב יד זה, ראה שם, הערה 14. [ראה הוספה בסוף המאמר.]

השנייה מצטיינת בהבלטת תבניות הפיוטים. אופן כתיבת הפיוטים וציון הכותרות (כמו בראש פיוט ו) מורים על הבנה טובה של המעתיק במבנה הקדושתא.

הקדושתא שאנו עוסקים בה מתפרשת על פני שלושה עמודים, 54–א55, והיא קומפוזיציה חדשה שנוספה בידי המעתיק השני. העמודים בדף הראשון מכילים שלושים ותשע שורות, והעמוד בדף השני מכיל שלושים ושלוש שורות. הכתיבה מזרחית, מרובעת וברורה; אינה מנוקדת, מלבד מילים בודדות. הכתיב מלא בדרך כלל. בציטוטי הפסוקים, בהזכרת שם ה' ובחזרות נהוגים קיצורים.

שלושת העמודים שלמים אך לוקים בטשטוש מסוים לאורך השוליים הפונים אל החוץ. כמו כן הדף הראשון (54) עשוי משתי רצועות תואמות שנתפרו לכל אורכן בתפירה עדינה, שכמעט אינה פוגעת באיכות הקריאה. מעיון בכתב היד ניכר בבירור שהתפירה קדמה לכתיבה. השימוש בקלף המאוחה נבע ככל הנראה ממחסור בחומר כתיבה.

בראש הקדושתא רשומה כותרת: 'ראה ראיתי ו' אלעזר'. לפי כותרת זו מיוחסת הקדושתא לר' אלעזר בירבי קליר. עמ' א מכיל את המגן, המחיה, המשלש, פיוט ד, פיוט ה (שזוהה כעשירייה של יניי; ראה בפרק על מבנה הקדושתא) ופיוט ו. המעתיק השתדל לשמור על מבנה נכון של הפיוטים. בשלושת הפיוטים הראשונים כוללת כל שורה ארבעה טורים. שרשרת הפסוקים מוכנסת לפני מן השורות. לפיוט ו יש כותרת: 'ראה ראיתי', ומובאת בו מחרוזת אחת בכל שורה, תוך הבלטת מילות הקבע הבאות בראשי המחרוזות. עמ' ב פותח בפיוט ז, הכתוב תוך שמירה קפדנית על המבנה הסימטרי שלו. הסילוק נכתב ברצף ומסתיים בראש העמוד הבא (שורה שישית).

לפני הקדושתא הועתקו, מיד אותו המעתיק, שבעות קליריות להחודש: 'החודש אשר הכין ידידי ולאחריה ו'בני ציון אתם'.¹⁸ לאחר הסילוק, בעמ' ג, באה השלמת קרובה לאותו סדר, והיא חתומה 'שלמה חזק'.¹⁹ עמ' ג כתוב כולו בכתיבת המעתיק השני על גבי כתיבת המעתיק הראשון וניכר שנמחק כאן פיוט שהעתיק המעתיק הראשון.

18 נדפסו אצל אליצור, בתודה ושיר, שם, עמ' 100–114.

19 התפרסמה אצל פליישר (לעיל, הערה 14), עמ' 451–452; ואצל שפיגל (לעיל, הערת הפתיחה), בהמשך לקדושתא שלנו. וראה: מ' זולאי, 'מחקרי יניי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב (תרצ"ו), עמ' שלג, והערה 2. לאחריה באה שבעתא לר' אלעזר 'קול אביב..', נתפרסמה בידי ש' שפיגל, 'אלעזר בירבי אבון בין פיוטי הקלירי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' רפא–רפה. שבעתא זו מיוסדת על הקריאה 'ויהי בחצי הלילה', ולפי פליישר היא לשבת הגדול.

2. כ"י ב

כ"י המוזאון הבריטי Or. 5557 N, דף 41, מכיל שני עמודים. הם כתובים כתיבה מרובעת ומנוקדת והכתיב שלהם 'מלא דמלא' (כתיב מלא נוהג בו אפילו בפסוקים; בשל ריבוי השינויים בכתיב לא הבאנום בחילופי הנוסח, להוציא אלה שיש להם משמעות). יד אחרת הוסיפה לטקסט ניקוד טברני המורה כנראה על הגייתו של המנקד.

עמודים אלה, וכן העמודים שלפניהם ולאחריהם בטומוס, קרועים בחלקם העליון. כפי שנראה להלן, הקרע הוא של כחמש שורות בראש כל עמוד ועמוד. יצוין כי הפיוטים השכנים לקדושתא שלנו כתובים באותו כתב אך ללא ניקוד: דף 40 – יוצר להחודש 'אצילי שושנה אומצו בכשרון', החתום 'אלעזר קליר';²⁰ דף 42 – קרובה לאחת משבתות הנחמה, 'עניה סוערה'.

הקדושתא פותחת, בחלק התחתון של עמ' א, בכותרת: 'קדוש ראה ראיתי', ללא ייחוס. עמוד זה מסתיים לקראת סוף המגן ('אבות', שורה 23). עמ' ב מתחדש, במקוטע, בשרשרת הפסוקים של המחיה (אך גם סטרופת הסיום המדומה פגומה בו), ומסתיים לקראת סוף פיוט ד ('הרבית', שורה 86). הטורים כתובים ברצף אחד ובכל שורה כשלושה טורים. לפי החלק החסר, ניתן להעריך כי בכל עמוד היו בסך הכול עשרים וחמש שורות והקרע חיסר כחמש שורות מראש כל אחד מן העמודים.²¹

3. כ"י ג

כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a מכיל דף אחד הכתוב משני צדיו שנקרע לאורכו, וכך נוצר חסר מסוים לאורך הקריעה ובעיקר במרכזה. רצועות אלה קרועות גם לרוחבן ואוחו בצילום, אך עדיין יש פגיעה מסוימת בכתוב (בכל מקום שכתב היד היה קרוע או בלתי ניתן לקריאה לא התייחסתי אליו בחילופי הנוסח).

בכל אחד מן העמודים אחת עשרה שורות. הכתב מרובע, גדול וקריא במיוחד, וללא ניקוד כלל. הכתיב מלא ונוהג אף בפסוקים. במקום אחד (שורה 72) ישנה בגיליון הערת קרי וכתבי. ציטוטי הפסוקים באים בו בדרך כלל במלואם.

בתחתית העמודים ישנם שרבוטים שונים, שניכר כי נעשו לאחר העתקת הקדושתא. בעמ' א למטה, מצד שמאל, רשומה סדרה של אותיות כפולות (תת טט וכדומה), בזו אחר

20 החתימה 'אלעזר קליר' חריגה, וייחוסו של פיוט זה לר' אלעזר בירבי קליר אינו ודאי. ראה נוסח היוצר הזה ודין בו אצל אליצור (לעיל, הערה 14), עמ' 26–27, 379–385.

21 למקבילה בכתב יד זה כבר רמז זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' שלג.

זו, בכתובה לא מיומנת, השייכת כנראה לאחד התלמידים.²² בשני צדיו התחתונים של עמ' ב ישנם קווי שתי וערב, וגם אותם יש לשייך כנראה לתרגילי המתלמדים. עמ' א של כתב יד זה פותח בפסוק האחרון מפסוקי השרשרת של המחיה (שורה 43), ועמ' ב מסתיים בתוך פיוט ד ('הימרתה', שורה 79).

4. כ"י ד

כ"י קימברידג' T-S NS 236.8 מכיל דף אחד שרק צד אחד שלו שייך לקדושתא שלנו. קטע זה קרוי בחלקו התחתון ומכיל שתיים עשרה שורות מחלקו העליון. השורה הראשונה פותחת בסוף המשלש ('גואלם', שורה 70) והעמוד נקטע לקראת סוף פיוט ד ('זוכר הברית', שורה 91), וכך עיקרו של הקטע הוא פיוט ד. מצבו של כתב היד אינו טוב במיוחד ויש בו קטעים מטושטשים גם בתוך השורות. הכתיבה מרובעת ומנוקדת בניקוד טברני והכתיב מלא. מתוך חילופי הנוסח ניכרת בכתב היד קפיצה ברורה של המעתיק (ללא הגהה) או קיצור מכוון, והדבר אולי מלמד על טיבו של כתב היד.

על פי חילופי הנוסח ניתן לומר, באופן כללי, כי כתבי היד ב רג שייכים לקבוצה אחת, הנבדלת בכמה וכמה הבדלים מכ"י א. כ"י ד דומה יותר ל"א אך קשה להכריע בדבר.

ג. ייחוסה של הקדושתא לקלירי

הבסיס העיקרי לייחוס הקדושתא לקלירי הוא, כאמור, הכותרת בכ"י אוקספורד המייחסת את הקדושתא ל"ר אלעזר' (זהו כינויו הרגיל של הקלירי בקטעי הגניזה; בכ"י ב ישנה כותרת ללא ייחוס). חתימה מובהקת של הקלירי חסרה בו: פיוט ה, שבו נהג הפייטן לחתום בשמו, חסר בכתב היד; וחתימת 'הודה' או 'הודיה', הבאה לעתים בפיוט ג (כמו ב'אזכיר סלה' לזכור וב'אתית עת דודים' להחודש), אינה מצויה לפנינו.²³

יחד עם זאת, מוסכם על החוקרים כי יש לקבל את הייחוס הזה. זולאי דן בכתב היד וכתב: 'אין לפקפק בעצם הקרובה שלקלירי היא, כנראה מתוך מבנה הקרובה ולשונה'.²⁴ פליישר ציין את הייחוס בסימן שאלה, בספר הזיכרון לחנוך ילון, אך במקום אחר הניח

22 דוגמה בעלת דמיון רב לשרבוטי אותיות שכאלה ניתן למצוא בכ"י T-S H 17.6, שבו שימש כתב יד של קרובת יניי לדברים ב, ב (פרסם במהדורה פקסימילית 'יהלום, פיוטי יניי מן הגניזה, ירושלים תשל"ח, עמ' 153-156) כטייטה למלמד ולתלמידו.

23 אך באשר לפיוט ג' דרכו של הקלירי מגוונת ואין לצפות כאן בהכרח לחתימה מובהקת.

24 ראה: זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' שלג.

ייחוס זה כדבר פשוט.²⁵ לדעת אליצור הקדושתא 'נראית קלירית באופיה';²⁶ ונראה אפוא שייחוס זה סביר.

על ייחוס הקדושתא לקלירי יש לעמוד גם מתוך המקבילות בין הפיוטים. כך, למשל, ישנן מקבילות בין השבעתא להחודש 'ראשון אימצתה'²⁷ ובין הקדושתא שלנו, ובין אלה לפיוטים אחרים, קצתם חתומים בשמו. הדמיון בין המקבילות יכול לחזק הן את ייחוס השבעתא לקלירי הן את ייחוסה של קדושתא זו אליו.²⁸

ד. מבנה הקדושתא

הדיון במבנה הקדושתא מתבסס על כ"י א (המכיל את הפיוטים א-ג, ד, ו, והיט אחד וסילוק). קשה לדעת בוודאות אם מלבד פיוט ה, שהושמט מן הקדושתא המקורית (ראה להלן) לטובת עשירייה של יניי, הוכנסו בקדושתא שינויים נוספים (דוגמת השמטת רהיט). יחד עם זאת, בקטעים שנותרו מהם כתבי יד מקבילים יש חפיפה לכתב יד זה, ואף קשה להניח כי מעתיק שבא להוסיף פיוטים לכתב היד יחסיר ממנו פיוטים אחרים. ובכלל, מעתיק זה מוחזק בדייקנותו ובטיב מסורתיו.

החטיבה הראשונה, המגן והמחיה: פיוטים אלה בנויים במתכונת הקלירית הקלסית. בכל אחד מהם שלוש סטרופות מרובעות, עם אקרוסטיכון אלפביתי (מגן: א-ל, מחיה: מ-צ כפולות) וחרוז (המתחלף מסטרופה לסטרופה), ומשקל בן שלוש או ארבע הטעמות.²⁹

25 ראה: פליישר (לעיל, הערה 14), עמ' 451; הנ"ל, היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69.
26 ראה: ש' אליצור, 'קהל המתפללים והקדושתא הקדומה', כנסת עזרא – ספרות וחיים בבית הכנסת: אסופת מאמרים מוגשים לעזרא פליישר, בעריכת ש' אליצור ואחרים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 185, הערה 46.

27 ראה: אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 94-99.

28 השווה למשל הסגנון: אצלנו 'היות גנונים במגינת איתנים' (שורה 24), ובשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'גנונים במגינת החודש הזה' (אליצור, שם, עמ' 95); בשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'אמוצים גנונים בחודש האביב' (שם, עמ' 101), ובקדושתא הקלירית לזכור 'אלהים אל דמי': 'בצלם היות גנונים'. והתוכן: אצלנו 'זכר למו ברית אבותם' (שורה 7), ובשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'בזוכרך ברית ראשונים'; אצלנו: 'חתך לאחור קץ עבדותם' (שורה 8), בשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'דרור חשת בו קפות', ובשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'בלע בלא עת קצי לרדד'; אצלנו: 'מדלג הרי בתר' (שורה 25), 'סגוליו להדיר' (שורה 30), ובשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'דילג הרים קיצובי / דרור לקרוא לבלתי עצבי'. יש לציין גם את דרך הבאת הדרשות האנלוגיות בסילוק, שהיא קלירית מובהקת. ראה: ש' אליצור, 'לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים', הגיון ליונה – היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט, בעריכת י' לוינסון ואחרים, ירושלים תשס"ז, עמ' 499-528, ושם, עמ' 500, הערה 6, ועמ' 520.

29 וכנראה שלוש הטעמות לטור. על הבלעת מילים בהטעמת הפייטנים ראה: ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות, ו (תשל"ז), עמ' 70-83.

המשלש: גם הוא מופיע כאן בדגם המצוי אצל הקלירי: סיום האלפבית (ק-ת, ארבע פעמים כל אות) בארבע סטרופות מרובעות. דבר זה גורם להארכה מסוימת של הפיוט, מה גם שמקצב הטורים אינו מתקצר.

סטרופות סיום: אחרי שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה באות 'סטרופות סיום', מרובעות אף הן (אם כי מקצבן קצר יותר), אך ללא אקרוסטיכון. הסטרופות א' ב' באות, כמקובל, לאחר שרשרת הפסוקים והן פותחות במילת שרשור ומסיימות בלשון 'מעין החתימה'.³⁰ בתוך שרשרת הפסוקים של המשלש באה סטרופת סיום מדומה (ג'), הפותחת אף היא במילת שרשור (וראה בחילופי הנוסח), וטוריה מביאים בראשיהם ארבע פעמים את האות ת'.³¹

שרשרות הפסוקים: שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה פותחות בפסוקי שמות ג, ז (במגן), ח (במחיה). מכיוון שפייטנים נוהגים להביא במקום זה את הפסוקים הראשונים של קריאת היום בתורה, סביר מאוד להניח שגם כאן מכוון הקלירי לשני הפסוקים הראשונים שנקראו בציבור בשבת זו.³² אחרי המשלש בא פסוק מן הנביאים, ואף כאן ניתן לקבוע – על פי מנהגם של פייטנים במקום זה בקדושתאות³³ – שהפסוק שימש כהפטרת היום.³⁴ יתר הפסוקים שבשרשרות הללו רומזים, כפי הנראה, לתשתית של הפיוטים במקראות ובמדרשים. מקצת הדרשות אינן בידינו אך ניתן לשחזרן בקירוב מן ההקשר.³⁵ מסיבה זו הושמטו כנראה פסוקים שדרשותיהם נשתכחו והמעתיקים לא הבינו עוד את קשרם לפיוט. כך הוא, לדוגמה, הפסוק 'מה שהיה הוא שיהיה...', המופיע בכתבי היד ב, ג, ואינו מופיע בכתבי היד א, ד. פסוק זה כשלעצמו אינו מראה שום קשר לנושא המתפייט, אך דרשה מעין זו שציינו בביאור, שם, מלמדת על מקור מדרשי ברור. מקור זה לא היה ידוע כנראה למעתיקי כ"י א, ד, ולכן השמיטוהו. מיקומם של הפסוקים אינו מלמד בהכרח על זיקתם לפיוט שהם נסמכים אליו. לעתים פסוק הבא בשרשרת הפסוקים של המגן מטרים רעיון שיפויט במחיה או במשלש וכיוצא בכך. עם זאת, אפשר

30 א' רב' פותחים באותה מילת שרשור. כך גם בקדושתא לחתן (פליישר [לעיל, הערה 5], עמ' 154–164), ואולי יש בכך משום פאר מסוים ליצירה.

31 מבנה דומה מצאנו בקדושתא הקלירית לשקלים 'אז מאז זמות', ושם ישנן שלוש סטרופות סיום מדומות ובכל אחת מהן ארבעה טורים הפותחים באות ת'. ראה: סידור אוצר התפילות, ניר-יורק תש"ו, ב, עו ע"א–ע"ב.

32 ראה לעיל, סעיף א.

33 עמד על כך זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' רעא.

34 על התאמתו של הפסוק לשמש כהפטרה מצד לשונו ראה לעיל, סוף סעיף א והערה 13.

35 כך למשל הדרשה העומדת מאחרי הפסקה השנייה שבסילוק, ראה בפירוש שם.

שגם בעניין זה חלו שינויים בהעתקות השונות. שרשרת הפסוקים של המשלש מסתיימת, כמקובל, בפסוק 'אתה קדוש' (תהלים כב, ד) ובפורמולה 'אל נא'.

החטיבה השנייה: המבנה של פיוט ד הוא, כמקובל, ללא ארגון סטרופי או אקרוסטיכוני – מעין פרוזה מחורזת. החריזה בפיוט שלפנינו היא בחרוז סיומי אחיד, כמו ברוב הקדושתאות הקליריות.³⁶ הקטע מסתיים כרגיל במילה 'קדוש'. מאפיין נוסף השכיח בפיוט ד של הקלירי (ושל ינאי קודמו), ואף הוא מצוי אצלנו, הוא קיצור הטורים על ידי ציפוף החריזה לקראת סוף הפיוט.³⁷ הפיוט נפתח בטורים הקצובים בארבע הטעמות לכל טור וטור, אך בשורות 85–89 באות רק שתיים או שלוש הטעמות בטור.

פיוט ה: פיוט זה אינו מצוי בידינו. בכ"י א הועתקה במקומו עשירייה, כנראה של ינאי, הפותחת 'אמונה אומן נודעת'.³⁸ אין בידינו לומר מדוע הושמט פיוט זה של הקלירי מן הקדושתא. פיוט ה מופיע אצל הקלירי בצורת קיקלר – סטרופות תלת טוריות עם סטרופות 'קדוש' רפרינית המופיעה לאחר כל שלוש סטרופות – או ללא חלוקה לגושים של שלוש סטרופות ועם סיומות מקראיות בכל טור שלישי במקום הרפרין (וכך תמיד בימים הנוראים), או בסטרופות דו טוריות או מרובעות. בכל מקרה חותם הקלירי את שמו המלא בפיוט זה.³⁹ במהדורתנו לא נביא את העשירייה משום שאינה לקליר.

פיוט ו: אצל הקלירי בנוי פיוט ו בדרך כלל מסטרופות תלת טוריות המסודרות באקרוסטיכון אלפביתי (בסך הכול שבע או שמונה סטרופות), עם סטרופת 'קדוש' רפרינית בצורה המופיעה לאחר כל סטרופה וסטרופה. בימים הנוראים בא דגם העסטרייטא.⁴⁰ פיוט ו שלפנינו חורג במידה מסוימת מן המבנה המקובל אצל הקלירי. אמנם, גם סימנו

36 ראה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר – קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 41.

37 ראה: אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 178–179 והערה 14.

38 צוינה לראשונה אצל זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' רפד, ונדפסה בספרו פיוטי ינאי, במדור המסופקים. ראה: מ' זולאי, פיוטי ינאי, ברלין תחר"ץ, עמ' שנח. א"צ רבינוביץ' לא הדפיסה במהדורתו. הייחוס לינאי סומך על כך שהוא הפייטן הידוע בכתיבת עשיריות, אך אין להוציא מכלל אפשרות שפייטנים אחרים חיקוהו בכך. ואכן, לאחרונה הוכח בלי ספק שעוד פייטנים כתבו עשיריות. ראה: ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 33–34 והמקורות שצוינו שם בהערה 50; שם, עמ' 83–85. עם זאת אצל הקלירי טרם נרשמה עשירייה. לכאורה ניתן לטעון כי עשירייה זו משל הקלירי היא, והוא כתבה על פי סגנון רבו (מן הסתם בתחילת דרכו). לחיזוק הטענה ניתן להעמיד את הדמיון הענייני והלשוני בין העשירייה לקדושתא, שהרי העשירייה מרכזת את תמצית הקדושתא. ואולם, לפי הצעה זו נותרת הקדושתא ללא חתימת שם הפייטן כלל ודבר זה אינו סביר (בייחוד על רקע ייחוסה הפשוט אל הקלירי).

39 ראה: ש' אליצור, 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ג (תשמ"ג), עמ' 143.

40 ראה: אליצור, שם, עמ' 148 והערה 27; פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 147–148; הנ"ל, 'לחקר תבניות הקבע בפיוטי הקדושתא (קיקלר, עסטרייטא)', סיני, סה (תשכ"ט), עמ' כא–מז, קסז.

הוא אקרוסטיכון אלפביתי ומספר הסטרופות שבו הוא שבע, אך הסטרופות אינן תלת טוריות, כמקובל, אלא מרובעות. כמו כן חסרה בו סטרופת ה'קדוש' הרפרינית. חלף זאת מופיעה בו סיומת מקראית משיר השירים בכל טור רביעי.⁴¹

בראש הפיוט באה בכתב היד הכותרת 'ראה ראיתי' (היא ראש הסדר), המורה על קביעתה כמילת קבע בראשי הסטרופות.⁴² המעתיק אף חוזר ומציין את מילות הקבע מחדש בראש כל סטרופה וסטרופה. למבנה כזה של פיוט ו ידועה רק דוגמה אחת אצל הקלירי.⁴³ לאחר מילת הקבע בא עניין בעל תוכן שווה⁴⁴ (קושי השעבוד), המקנה לפיוט נושא ועיצוב אחידים פחות או יותר.

הסיומות המקראיות בפיוטנו אינן עוקבות לפי הרצף המקראי והפייטן היה חופשי יותר בבחירתן (וראה עוד בסעיף ה על תוכנו של פיוט זה). החרוז סיומי, אופייני לכל סטרופה ונקבע בהתאם לסיומת המקראית.

פיוט ז: קדושתא זו כוללת רהיט יחיד. יש בה אקרוסטיכון אלפביתי הפרוש לאורך אחת עשרה סטרופות דו טוריות. המשקל אינו קבוע והחריזה פשוטה ומתחלפת מסטרופה לסטרופה.

לאחר שפיוט ו פתח במילת הקבע 'ראה ראיתי', מן הפסוק הראשון של הסדר, ופייט אותו, פותח פיוט ז בפסוק השני של הסדר (ובכן: וארד להצילו...), ואף הוא קובע בראש טוריו מילות קבע המתאימות לפסוק ('כהצלת' – 'תציל'). וכך נוצרת הקבלה מבנית בין פיוטים א–ב לפיוטים ו–ז. עם זאת, בפיוט ז באה גם הבקשה לעתיד, המקבילה אותו אף לפיוט ג.

מילות הקבע יוצרות שורה של הקבלות בין הגאולים אז (במצרים) לבין המצפים לגאולה כיום. בשל כך מתקבלת בפתחות הטורים רשימה של עשרים ואחד כינויים שונים לישראל, אז והיום, על סדר האלפבית (להוציא האות ו), וכן רשימה של כינויים

41 מבנה דומה מצוי בפיוט ו של יניי ושל ר' שמעון בירבי מגס. ואולם המבנה אצל יניי אינו כולל סיומת מקראית, ואילו אצל ר' שמעון בירבי מגס אין ביטחון בקיומן של מילות קבע. כמו כן, בפיוט ו באות אצל שניהם אחת עשרה סטרופות, והאקרוסטיכון מקיף רק את טורי א, ג בכל סטרופה. אכן, המקבילה הקלירית מן הקדושתא שלו לפסח זהה בדיוק למבנה של פיוטנו. ראה: 'י' יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 23; אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 183.

42 ראה: פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 147; אליצור, שם, עמ' 180 והערות 23–25; הנ"ל (לעיל, הערה 39), עמ' 152 והערה 40.

43 בקדושתא לפסח 'אסירים אשר בכושר שעשעת', כפי שציינה אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 185, הערה 46.

44 ראה: אליצור, שם. על השפעתה של מילת הקבע בארגון התכנים של השבעות לסדרים, ראה: ש' אליצור, מחזורי שבעות לסדרים ולפרשות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 44–45.

שונים לצרי ישראל ולתיאור שעבודם, אז (מצרים) – בסוף כל טור ראשון, והיום (מלכות אדום [ראה להלן]) – בסוף כל טור שני.⁴⁵

הסילוק:⁴⁶ הסילוק פותח בכותרת מיוחדת (אצלנו: ובכן נעריצך מלך), כרגיל בימיו של הקלירי. הסילוק הקלירי ידוע בהיקפו הרחב. פסקאות דוגמת פיוט ד חוזרות בו מספר פעמים תוך שהן דנות בנושאים שעלו בקדושתא ומרחיבות אותם. לכל פסקה יש נושא מסוים. הפסקאות אינן שוות באורכן וכל אחת מהן מחוזרת בחרוז אחיד (כך לפנינו). בין פסקאות אלה מעמיד הקלירי בדרך כלל קטע מובנה, אחד או יותר. קטע זה מאופיין במחוזות שאנלוגיה של רעיון מסוים מפותחת בהן, על דרך הניגוד או השוואה. צירו של קטע מובנה שכזה הוא חזרה על צירופים קבועים.

בפיוט שלנו בנוי הסילוק משבע פסקאות שאינן מובנות ומפסקה מובנית אחת, המורכבת משבע סטרופות דו טוריות. מילות הקבע בקטע מובנה זה הן 'גאולה הראשונה' ו'גאולה הזאת', וסביבן מפותחת השוואה בין שתי הגאולות (כפי שמצוין גם בכותרת הקטע), מתוך מגמה להעצים את הגאולה האחרונה. הטורים שבקטע זה כוללים בעיקרם ציטוטי פסוקים.⁴⁷

הפסקה האחרונה בסילוק דנה, כמקובל, במלאכים ומובילה את הקדושתא אל פסוק הקדושה הראשון.

45 דרשה אנלוגית מופיעה גם בסילוק (ראה להלן). על הדרשה האנלוגית בפיוטים ראה: אליצור (לעיל, הערה 28), שם.

46 על הסילוק בכלל ראה: פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 150. על סילוקיו של הקלירי ראה: ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 392.

47 לתוך 'מדרש חדש' מתוך פסיקתא כלשהי לפסח. ראה: מאן (לעיל, הערה 12), עמ' רל-רכז. רשימה זו שבמדרש בנויה באותה המתכונת של הרשימה שבסילוק הקלירי ('גאולה ראשונה... גאולה עתידה [או: שנייה]...'), והיא בת חמישים חוליות. למרות הפירוט הרב של הרשימה שבמדרש, כמעט שאין היא כוללת את ההשוואות שבסילוק (מלבד הסטרופה האחרונה ברשימה שבסילוק, המקבילה לסטרופה השנייה ברשימה שבמדרש). אחת הסיבות לחוסר חפיפה זה נעוצה בפירוט הבא ברשימה שבמדרש כנגד כלל הבא ברשימה שבסילוק (למשל: כנגד הסטרופה הראשונה שברשימה שבסילוק 'אותות ומופתים', באות ברשימה שבמדרש חוליות נפרדות כנגד כל מכה ומכה). רשימה זו שבמדרש באה תחת הכותרת 'אמר ר' תנחומה', וייתכן שזהו כינוי למקור תנחומאי שבעל המדרש שאב ממנו. על מקורותיה של ההשוואה בין גאולה ראשונה לגאולה עתידית ראה להלן, בפירוש לשורה 174. וראה: אליצור (לעיל, הערה 28), עמ' 520-521.

ה. תוכן הקדושתא

הפיוט סובב סביב הפסוקים הראשונים של הקריאה בתורה (שמות ג, ז-ח) והנושאים העולים מהם. בפסוקים אלה יש משום תמצית ההיסטוריה של גורל ישראל במצרים והם כוללים שלושה נושאים עיקריים:

א. עוניים ומכאובם של ישראל במצרים, כלומר קושי השעבוד.

ב. ראיית ה' את מצבם ושמיעתו את צעקתם.

ג. ירדת ה' להציל את בני ישראל.

מן הנושא הראשון נגזר העיסוק בחישוב הקץ, בטעם השעבוד ובתיאור הגזרות. הנושא השני מעלה גם את תשובתם ותפילתם של ישראל, והנושא השלישי בא לידי ביטוי במינויו של משה לשליח להצלת ישראל. כל אלה, ועוד כיוצא בהם, נדונים בפיוט. לעומת זאת, העלייה לארץ ישראל, המוזכרת בהמשך פסוק ח, אינה מתפייטת כלל, וכן כמעט שאין עיסוק במעמד שבו נאמרים פסוקי הסדר, מעמד הסנה.

פסוק ההפטר, 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' (מיכה ז, טו), פותח פתח להשוואה בין גאולת מצרים לגאולה העתידה, וזהו מוטיב מרכזי נוסף בפיוט. מפסוקים אלה שואב הפייטן גם את לשונותיו ועושה שימוש רב בשורשים רא"ה, שמ"ע, יר"ד ונצ"ל ובנרדפיהם. מקצת הלשונות הללו משמשות לו כתבניות חזרה בפיוטים הבנויים על השוואות אנלוגיות (הרהיט וחלק מן הסילוק).

פיוט זה מוצא את מקומו המוגדר – על פי הנושאים שצוינו לעיל – בין שבת החודש, שנושאה העיקריים הם קידוש החודש, חודש ניסן ומצוות הפסח, ובין חג הפסח, העוסק בעיקר במכות מצרים ובנסי הגאולה.

הפיוט מושתת על מקראות ומדרשים מסוימים העוסקים בפסוקי הסדר ודנים בנושאים העולים מהם. מן המקראות יש לציין במיוחד את פסוקי שיר השירים ואת ישעיהו סג-סד. מבין המדרשים נעשה שימוש ברור בפסיקתא דרב כהנא להחודש, במכילתות לשמות ובמדרשים לשיר השירים. המקראות והמדרשים נבחרו בידי הפייטן בקפידה, בהתאם לנושאים הנזכרים. הפייטן התעלם במודע מנושאים שיש בהם משום גנאי לישראל או למושיעם. כך, למשל, אין מובאים מקורות המתארים את ישראל השקועים בחטא ובטומאה במצרים, או דברי ביקורת על סירובו של משה לקבל על עצמו את השליחות.

בתוך הקדושתא ניתן לעקוב אחר הדרגתיות ופיתוח של הנושאים המרכזיים. המגן מרכז בתוכו את הנושאים העיקריים שבפסוק הסדר (ז): השעבוד, התשובה וראיית ה'. המחיה

עוסק יותר בירידה להצלה (פסוק ח). ואילו המשלש כבר מעביר אותנו להשוואה בין 'אז' ל'עתה' (על פי פסוק ההפטרה), תוך חזרה על אותם היסודות המרכזיים.

פיוט ד חוזר על נושאי המגן (זכות האבות, קיצור השעבוד, רחמי ה') ורומז לכמה זוויות מדרשיות (כגון כפל השעבוד וחישוב הקץ). **פיוט ו** חוזר ומפייט את פסוק הסדר הראשון, תוך שימוש במילות קבע מתוכו, וכל סטרופה וסטרופה פותחת בראיית קושי השעבוד ומסתיימת בדברי הצלה. **פיוט ז** מפייט את פסוק הסדר השני ועוסק יותר בהצלה. כאמור לעיל, קיימת הקבלה בין פיוט ו למגן ובין פיוט ז למחיה (מבחינת הלשון) ולמשלש (מבחינת העניין).

הסילוק הוא מעין סקירה היסטורית-מדרשית של נושאים אלה, מתוך פיתוח והרחבה שלהם: קיצור השעבוד בא בשל זיכרון ברית האבות וזכויותיהם, בין היתר על ידי הבטת בדמות דיוקנו של יעקב החקוקה בכסא הכבוד; הקדמת 'שלושים שנה' ל'ארבע מאות שנה' (שמות יב, מ) באה לציין ששלושים השנים האחרונות היו קשות יותר מארבע מאות השנים שקדמו להן, ועשר השנים האחרונות היו הקשות מכולן (ראה בביאור), שבהן נגזרו שלוש גזרות (המילה, תגלחת הבלורית ותשמיש המיטה); עשר המכות באו כנגד עשר שנים אלה; שלושה דברים קדמו לעולם: תפילה, צדקה ותשובה, והם זירזו את הגאולה ממצרים; האבות (שנזכרו קודם לכן כגורם להחשת הגאולה) אחזו בשלושה דברים אלה; השעבוד התארך והגואל הוצפן עד שישראל מילאו את אותם שלושה תנאים: תשובה, תפילה וצדקה; הגאולה העתידית מקבילה לגאולת מצרים וגדולה הימנה; הצגת שמותיו של המשיח ופשרם.

דוגמה להדרגתיות, מבנית ותוכנית, המתפתחת לאורך הקדושתא ניתן לראות בנושא התפילה לגאולה. בתחילה מובאת תפילתו של הפייטן, בלשון מאופקת, בסטרופות הסיום של המגן והמחיה, תוך הזכרת העבר עם העתיד. במשלש כבר נמצאת התפילה בגוף הפיוט, תוך חלוקה של כל סטרופה וסטרופה להזכרת העבר ולבקשה לעתיד. פיוט ג' מוקדש כולו לתפילה.

גם בחטיבה השלישית הולכות התפילות ומתעצמות. פיוט ו מסיים, שוב בלשון מאופקת, בבשורה על העתיד. פיוט ז הוא כבר תפילה מפורשת, שוב בסטרופות חצויות בין 'אז' ל'עתה'. ובסילוק כבר בא קטע מובנה, המגדיל את הגאולה האחרונה מן הראשונה וקובע אותה כעובדה של ממש. הסילוק מסיים בדברים על המשיח ומעלה את הקדושתא כולה מ'אסירי פרך' שבמצרים ל'שובו ברחמים' לציון. מתוך דברי עידוד ונחמה אלה נקל לעבור בשמחה אל מעמד הקדושה הנשגב.

פיוטיו של הקלירי נכתבו כמובן על רקע המציאות ההיסטורית בימיו, אלא שרקע זה אינו ברור די צורכו. מקובל שהקלירי חי בארץ ישראל בראשית המאה השביעית, ובעת הכיבוש המוסלמי (634 לסה"נ) היה בערוב ימיו.⁴⁸ על רקע התפילות הנזכרות בקדושתא ל'ראה ראיתי' סביר להניח כי גם בעת כתיבתה עמדו הפייטן ובני דורו במצוקת עול זרים.

בקשר לכך חשוב לציין כי בין כל הכינויים הרבים למשעבד ששלט בימיו⁴⁹ אין ככל הנראה אף לא אחד המתייחס אל הערבים.⁵⁰ פיוט זה, שחלק גדול ממנו מוקדש לתפילות, לא היה מתעלם מן הכובש החדש אילו היה בזמנו. סביר אפוא להניח שהפיוט נכתב לפני הכיבוש הערבי.

תארוך מדויק של פיוטי הקלירי הוא מלאכה מורכבת שטרם נעשתה. בין השיקולים הנלקחים בחשבון נציין את ההתפתחות המבנית והסגנונית ואת התמורות ברמת החידתיות שביצירותיו השונות. כך, למשל, החריזה בקדושתא זו יש בה לעתים חרוז מופסק, בעל שני עיצורים שווים, אך אין הוא בא באופן שיטתי וקבוע, ולכן קשה לקבוע מסמרות על סמך נתון זה. מבנהו של פיוט ו, בעל התבנית היניית, יכול אולי להיות שיקול להקדמת הקדושתא. רמת החידתיות של הקדושתא דומה שאינה נופלת מזו של קדושתאות לארבע הפרשיות, וגם עובדה זו מטה את הכף להקדמת חיבורה.⁵¹ מלאכת המיון והתארוך של פיוטי הקלירי, כמו גם פתרון חידותיו הרבות, יוכלו להיעשות עם הוצאת מהדורה מדעית של כל פיוטיו, דבר שהכול מצפים לו.

48 ראה: פליישר (לעיל, הערה 46). מפיוטים ג, ו-ז, עולה שמצב היהודים בדורו ובמקומו של הפייטן לא היה טוב. הם 'דרוכים' ונתונים ביד 'צר', הוא 'אדום', למשך תקופה ארוכה. אין בפיוט רמז כלשהו לפרסים. על פי העולה ממאמרו של פליישר, שם, עמ' 405, בזמן כתיבת הפיוט נתונים היו היהודים בארץ ישראל תחת שלטון ביזנטי, כלומר לפני 614 לסה"נ, והפיוט הוא מתקופת יצירתו המוקדמת של הפייטן. ואולם דברים אלה אינם אפילו בגדר השערה והם מצריכים את עיונם של המומחים לדבר.

49 צר, וכינויים שונים למלכות הרביעית: אכלה ומדקה, משולי בית עשיו לקש, אדומים, שינה די פרזל, אצבעת רגליה מקצתם חומר, אומרת בשמים מי.

50 אמנם ראה גם: 'יהלום', 'חילופי מלכויות בארץ ישראל על פי תפיסתם של פייטנים ודרשנים', שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 1-22; הנ"ל, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, ירושלים תש"ס, עמ' 81-84. לדעתו, המלכות הרביעית נתפסה, החל בשלב מסוים, כמפוצלת: לפני הכיבוש המוסלמי – אדום ועשיו (רומא המזרחית והמערבית), ולאחריו – אדום וישמעאל. בהתאם לכך יש לפרש לדעתו את הכינויים השונים. כך, למשל, הכינוי 'אצבעת רגליה מקצתם חומר', הבא אצלנו (שורה 130), יכול להתייחס לרומים או לערבים. דוגמה לכך מובאת אצל יהלום, שם, עמ' 16-17. ואולם נראה שאצלנו קשה לקבל פירוש כזה מטעמים נוספים.

51 הדברים בפסקה זו על תארוך הקדושתאות הם על פי שיעוריה של פרופ' שולמית אליצור.

[א. מגן]

אִסִּירֵי פָּרָד בְּהַאֲנָקָם
 בְּרַעַץ בְּרַעַץ בְּהַדְחָקָם
 גַּע פְּנֵי צוּרִים צַעֲקָם
 דְּלִתֵי דוֹק נִפְתָּחוּ לְעֵתֵר נְאֻמָּה

5 הַבֵּיט קוֹנֵם בְּתִשׁוּבָתָם
 וְשֵׁר צֶרֶת מְשׁוּבָתָם
 זְכַר לְמוֹ בְּרִית אֲבוֹתָם
 חֲתַךְ לְאַחֲרוֹ קֶץ עֲבֹדוֹתָם

א. מגן: 1 אסירי... בהאנקם: לפי שמות ב, כד. לצירוף 'אנקת אסיר', ראה: תהלים עט, יא ועוד. 2 ברעץ ברעץ: לשון הכאה ודיכוי השווה: שופטים י, ח. בהדחקם: על פי מדרש המובא בהגדה של פסח (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' מב; על מקורות הדרשה ראה: שם, עמ' 49): 'את לחצנו - זה הדוחק, כמה שנאמר: "וגם ראיתי את הלחץ..." (שמות ג, ט). השווה גם למדרש תנאים לדברים כו, ז (מהדורת הופמן, עמ' 173). לזיהוי המילולי של לחץ ודוחק השווה: שופטים ב, יח. וראה גם להלן, שורות 69, 97. 3 גע: הגיע. גע... צעקם: לפי שמות ג, ז (הוא פסוק הסדר המתפייט), ועוד. 4 דוק: שמים, לפי ישעיהו מ, כב. לעתר נאקם: לתפילתם ולאנחתם. דלתי... נאקם: אולי מכוון לישעיהו סג, יט, שפסוק סמוך לו (סד, ב) מופיע להלן בשרשרת הפסוקים של המחיה. והשווה להלן, שורה 111. לטור זה יש מקבילה בעשיריה (ראה מבוא): 'דופקי דלתיך בתחנונים לצעקה'. 5 הביט: על פי שמות ג, ז. קונם: הקב"ה, לפי בראשית יד, יט; דברים לב, ו, ועוד. הביט... בתשובתם: מכילתא דרשב"י, יתרו יט, א, מהדורת אפשטיין מלמד, עמ' 137 (=מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"א, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 205): 'הרי הוא או' וירא אים את בני יש' וידע אים (שמות ב, כה) - ראה בהם שעשו תשובה... ידע בהם שעשו תשובה'. 6 ושר: וראה. משובתם: פגיעה (השווה: ירמיהו ה, ו). כלומר: הקב"ה ראה גם את תשובתם וגם את הצרה, שעתידיה לבוא כאשר יפיעו בו. השווה: שמות רבה ג, ב, מהדורת שנאן, עמ' 122: 'אמר ליה הקב"ה למשה: אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות... מקבלין תורתני - זה "ראה", "ראיתי" - זו ראיית מעשה העגל... ואף על פי כן איני דונם לפי המעשים העתידיים לעשות אלא לפי ענינם דהשתא'. כפי הנראה יש כאן (שורות 5-6) דרשה לכפל המילים 'ראה ראיתי', הנדרש במפורש בשורה 74. והשווה לפסיקתא דרב כהנא, החודש, ו, מהדורת מנדלבוים, עמ' 88: 'הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בע"ז שלכם'. 7 זכר... אבותם: לפי שמות ב, כד, ובמכילתא דרשב"י, וראו, ו, ב, עמ' 5: 'א"ל הקב"ה למשה... אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים "ידוע תדע..." עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני...'. 8 חתך לאחור: קצץ. קץ: מועד סיום. כלומר, הקב"ה קצץ את השעבוד, שנקבע מראש לתקופה של ארבע מאות שנה (בראשית טו, יג). בפסיקתא דרב כהנא (לעיל, בביאור לשורה 6): "'מדלג על ההרים" (שיר השירים ב, ח)... מדלג על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים'. קץ משמש כאן גם בגימטריה: 190, לפי הדרשות הידועות שהשעבוד נמשך 210 שנים בלבד. (סדר עולם רבה, פ"ג, מהדורת רטנר, דף ז ע"א, מחשב את תחילת ארבע מאות השנים מלידת יצחק [הוא 'זרעך']: יצחק היה בן שישים בהיוולד יעקב, יעקב היה בן מאה ושלושים בהגיעו למצרים, הרי ק"ץ. נשתיירו שם ר"י שנים'. וראה: פרקי דר' אליעזר, פמ"ח. עניין זה חוזר ומתבאר בפיוט להלן [ראה שורות 57, 81-83 ובביאור שם]. והשווה לקדושתא הקלירית 'אסירים אשר בכושר', מחזור פסח, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 108: 'דלגת קץ, ולקדושתא אתית עת דודים' לשבת החודש לקלירי (סידור אוצר התפילות [לעיל, הערה 31], ב, עמ' 216): 'דילג פעם' [פע"ם = 190]. מאמר מסכם על השלבים בהתפתחות המסורות על חישוב תקופת השעבוד, ראה: י' הינימן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 65-72.) לסיכום מחרוזת זו יש להעיר, כי בראשה יש שתי ראיות ובסופה הברית והקץ. והשווה למדרש הגדול, שמות, מהדורת מרגליות, עמ' נ: 'אמר הקב"ה: אני ראיתי שתי ראיות, ראיתי הברית שביני ובין אברהם... וראיתי שהגיע הקץ לגאלם'.

טְהוֹר בְּכַבּוּדוֹ עֲבוּרִים נִרְאָה
 10 יָרַד בְּסִנְיָהּ פָּחַז מִרְאָה
 פָּרַחַם אָב עַל בְּנִים הֶרְאָה
 לַחֶץ עֲמוּסִיו עֵת רֵאָה רֵאָה

- ככ' ויאמר יי ראה <ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו> (שמות ג, ז)
- ונו' וטרא את עני אבו' <תינו> <במצ' <רים> וגו' > ואת זעקתם שמעת על ים סוף < (נחמיה ט, ט)
- 15 ונו' כרחם אב <על בנים רחם יי על יראיו> (תהלים קג, יג)
- ונו' ונצעק אל יי א' <לה> י אבו' <תינו וישמע יי את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו> (דברים כו, ז)
- ונו' וישמע א' <לה> י' את נא [קתם] <ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב> (שמות ב, כד)
- ונו' יי בצר פקדון <צקון לחש מוסרך למו> (ישעיה כו, טז)
- ונו' וירא בצר להם <בשמעו את רנתם> (תהלים קו, מד)
- 20 ונו' ויזכור להם בריתו וגו' <וינחם כרב חסדיו> (תהלים קו, מה)

[א']

חֶסְדֵי הָרְאוּנוּ יִפְלֵא לְאַחֲרוֹנִים

9 טהור: הקב"ה, לפי חבקוק א, יג. ויש להעיר כי מהמכילתא דרשב"י (לשמות ג, ח, עמ' 2) משתמע כי אף הסנה טהור: ר' יוסי הגלילי אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מהסנה? מפני שהוא טהור, שאין אומות העולם עושים אותו עבודה זרה. 10 ירד: לפי שמות ג, ח. כחז: כאשר ראה. מראה: ניקדתי בקמץ כפי החרוז 'ראה', ופירושו חזון נבואי, כבבמדבר יב, ו (ואילו שפיגל ניקד בסגול: כְּחַז מִרְאָה, כמו שמות ג, ג; במדבר יב, ח, שפירושו מחזה). והשווה לקרובת יני לשמות ג, א, מהדורת צ"מ רבינוביץ, א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 267. ובדומה לקדושתא הקלירית 'אחת שאלתי לפרה (ש' אליצור, קובץ על יד, י [תשמ"ב], עמ' 30), הפותחת בכך שמשה הביך 'בתשע מחזות' (=תשע אספקלריות שבמדרש). 11 כרחם... בנים: לפי תהלים קג, יג. הראה: הכוונה כנראה לכוחו, לפי שמות ט, טז. 12 לחץ: לפי שמות ג, ט; דברים כו, ז. עמוסיו: ישראל, לפי ישעיהו מו, ג. 18-19 בפסוקים אלה חוזרת המילה 'צר', הנזכרת גם לעיל, שורה 6: 'צרת משובתם', ולהלן, בפסוק שלאחר פיוט ג': 'בכל צרתם... מילה זו חוזרת בכמה מדרשים: במכילתא דרשב"י, וארא ו, ב, עמ' 5: 'גלוי וידוע לפני צער ישראל במצרים... הם שרויים בצרה... כליה נתחייבו ישראל במצרים [...שנטמאו] בגלולי מצרים... וכן שם, שמות ג, ח, עמ' 2: 'בא וראה רחמיו... שכל זמן שישראל נתוני' בצער צרה <כביכול> לפניו, שנאמר בכל צרתם... (ישעיהו סג, ט, המובא להלן). גם בעשירייה שהועתקה כאן חוזרת המילה צרה: 'אמונה אומן נודעת עונה בעת צרה / כי צרת עמך לפניך צרה'; 'גאים להקשו... להצירה / דור הרווחתם מתוך צרה'. שורה 19 הובאה גם משום לשון 'ירא'. 21-22 חסדיו... לאחורונים: בפסיקתא

ישועת אבות יחזו בנים
היות גנונים במגנית איתנים

ב<רוך> מגן

[ב. מחיה]

25 מדלג על הרי בתר
מבין חקרי גלוי וסתר
נאור מאזין תחנת עתר
נאזר במ בעוז נזר וכתר

30 סע רדת מהלך חמש מאות
סגוליו להדריר עת מללאות
עשות למו קיני נוראות
עוצם ניסים וגודל פלאות

דרב כהנא, ויהי בחצי הלילה, יד, עמ' 133, מובא הצד השני של המטבע: 'מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים...'. העניין כולו מתפייט להלן, פיוט ז, ובסילוק, ראה להלן, שורה 174. **אחרונים**: הפייטן מבקש על דורו. 24 **היות גנונים**: בהיותם מוגנים. **במגנית איתנים**: בזכות האבות. **מגנית**: רומז ללשון מגן. **איתנים**: אברהם ויתר האבות, לפי תהלים פט, א, הנדרש על אברהם, וכן מיכה ו, ב.

ב. מחיה: 25 **מדלג**... **בתר**: כינוי לקב"ה, לפי שיר השירים ב, ח, יז. פסוק ח נדרש על גאולת מצרים: 'בשעה שבה שבה משה ואמר לישראל בחודש זה אתם נגאלין, אמרו לו... היאך אנו נגאלין... והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר. אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם, אלא "מדלג על ההרים"...' – מדלג על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים... (פסיקתא דרב כהנא, לעיל, בביאור לשורה 6). וכן בשבעתא 'החודש אשר הכין', אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 101, שורה 11: 'דילג הרים קיצובי'. ובקדושתא 'אתית עת דודים' (ראה לעיל, בביאור לשורה 8): 'דילג פעם'; וב'אסירים אשר בכוש' (שם): 'דלגת קץ'. 26 **חקרי**... **וסתר**: רואה את הגלוי ואת הנסתר. השווה לשתי הראיות – ראייה עכשווית וראייה עתידית – הנדרשות במדרש (לעיל, בביאור לשורה 6, משמות רבה). 27 **נאור**: הקב"ה, לפי תהלים עו, ה. **עתר**: תפילה. מפיט שוב את פסוק הקריאה. 28 **נאזר**... **בעוז**: על פי תהלים צג, א. **בם**: נראה מיותר מצד המשקל וכנראה שיבוש. 29 **סע**: נסע הקב"ה. **רדת**: הניקוד כתואר הפועל. והעניין שוב לפי הפסוק המתפייט, שמות ג, ח. **מהלך חמש מאות**: לפי מסורת מדרשית רווחת: 'מן הארץ עד הרקיע מהלך חמש מאות שנה' (בראשית רבה ו, ו, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 45 והערה 8). וכן בשבעתא להחודש 'החודש אשר הכין', אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 104, שורה 59: 'בשלה חמש מאות נסעתה', וראה שם בהערה. ובמשלש ב'אסירים אשר בכוש': 'קפצת חמש מאות מהלך'. ירידה זו מנויה כאחת מעשר ירידות של ה' לארץ (בראשית רבה לח, ט, עמ' 358). 30 **סגוליו**: ישראל, לפי שמות יט, ה ועוד. **להדריר**: להוציא לדרור. **עת מללאות**: כך בכתב היד (ללא מקבילות), ונראה שצ"ל: 'עת מלאות', לפי המדרש: "'עת הזמיר הגיע" – הגיע זמן של ישראל להגאל' (שיר השירים רבה ב, יב); וכן: "'והנה עתך עת דודים" (יחזקאל טז, ח) – הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם... (מכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פ"ה, עמ' 14). ואילו שפיגל קרא כאן: 'עד מלאות'. 31 **עשות**: בכדי לעשות. **למו**: לישראל. **קוי נוראות**: מעשים נשגבים אשר קיוו להם. המליצה לפי ישעיהו סד, ב (הנזכר בשרשרת הפסוקים), ושם 'נוראות לא נקוה', ורש"י פירשו על המצרים. 32 **עוצם**... **פלאות**: נסים עצומים ונפלאות גדולות, ראה תהלים קו, כא-כב.

פּוּחְדִי אֶל טוּבוֹ בִּירְאֵת חֲרָד
 פִּיטוּם רִיחֵם הַפִּיחַ כְּוֹרֵד
 צוּר בְּכֵן גַּל צְפוֹנוֹת לְיָרֵד 35
 צַעֲקַת עַמִּי שְׁמַעְתִּי וְאֵרֵד

ככ' וארד להצילו >מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ הוא אל ארץ טובה ורחבה
 אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסי >
 (שמות ג, ח)

ונ' משא מצרים >הנה יי רכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו
 ולבב מצרים ימס בקרבו > (ישעיהו יט, א)
 ונ' דודי ירד לגנו >לערגות הבשם לרעות בגנים וללקט שושנים > (שיר השירים ו, ב)
 ונ' בעשותך נוראות >לא נקוה ירדת מפניך הרים נזלו > (ישעיהו סד, ב) 40
 ונ' עושה גדולות עד אין חקר >ונפלאות עד אין מספר > (איוב ט, י)
 ונ' קרוב יי לכל קור' >איו לכל אשר יקראהו באמת > (תהלים קמה, יח)
 ונ' חסדי יי אזכיר תהלות יי וגו' >כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל
 אשר גמלם כרחמיו וכרב חסדיו > (ישעיהו סג, ז)

[ב']

חֲסָדָיו מְקַדְמֵי קָדָם
 לְאֲבוֹת הַפְּלִיא מְקָדָם 45

33 פּוּחְדִי אֶל טוּבוֹ: ישראל, לפי הושע ג, ה. ביראת חרד: סמיכות הנרדפים, כלומר, ביראה ובחרדה. 34 פִּיטוּם... הפיח: שילוב של מספר פסוקים משיר השירים, כמו: ד, יד-טז. כוורד: כך נראה בכה"י (ואולי צ"ל: 'מְנַרְד', מן 'נַרְד' שבשיר השירים, שם, וראה להלן, שורה 114). לפי העניין מדובר כאן על ריח שעלה לפני הגאולה והיציאה למדבר, ואולי כוונתו למדרש מעין התאנה חנטה פגיה – אלו פושעי ישראל שמתו בשלושה ימי אפילה, והגפנים סמדר נתנו ריח – אלו הנשאים שעשו תשובה ונגאלו, בא משה אליהם אמר להם, כל אותו הריח הטוב יש אצלכם ואתם יושבים כאן? קומי לך יפתי וכו' (שיר השירים רבה ב, יג [=פסיקתא דרב כהנא, החודש, עמ' 94], בתרגום מארמית, וראה גם שם, ד, ו). השימוש במילה 'ורד' הוא חלף 'שושנה'. בשיר השירים רבה ב, ב: 'כשושנה בין החוחים – ר' אליעזר פתר קרייה בגאולת מצרים...'. ובהמשך שם: 'ראה שושנה של ורד, אלו ישראל, ונטלה והריח בה...' (והשווה פיוט ההשלמה: 'ראה ראיתי שושנה בין חוחים' [לעיל, הערה 19]). 35 צוּר: הקב"ה. גל: גילה. לירד: הוא משה, לפי ויקרא רבה א, ג, מהדורת מרגליות, עמ' יא: "ירד" (דברי הימים א' ד, יח) – זה משה'. 36 צַעֲקַת... וארד: שמות ג, ז-ח. 37-40 שלושה מארבעת הפסוקים הראשונים כוללים את השורש יר' ונדרשים על ירדת ה' למצרים. גם הפסוק השני, 'הנה ה' רוכב על עב קל...' (ישעיהו יט, א), נדרש על ירדתו של ה' למצרים (ראה לקט דרשות בילקוט המכירי על ישעיהו, שם, מהדורת י"ז כהנא שפירא, ברלין תרנ"ג, עמ' 106). וראה לעיל, בביאור לשורה 29. 44-45 חסדיו... מקדם: נראה שרומז בשורות אלה למיכה ז, כ (מן ההפטר). מקדמי קדם: מן העבר היותר רחוק. 45 לאבות: לישראל

עוֹד כֵּן יַחַדְשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם
לְהַחְיֹת בְּגִשְׁם רְקוּבֵי רֶדֶם

ב[רוך] מחיה

[ג. משלש]

קֶץ יוֹם יְשׁוּעָה
קָרַב אֶל לְנוֹשְׁעָה
קוֹיָד בְּכָל עֵת וְשָׁעָה 50
קְהֵלוֹתָם מִצָּר הוֹשִׁיעָה

רְאִיתָ עֵנֵי פְרוּכִים
רְצוּצִים וּמוֹפְרָכִים
רְאָה לַחֵץ דְרוּכִים
רְחֵמֶיךָ בְּכָל עֵת מִחַפְּזִים 55

שְׁעָבוֹד צוֹעֵן סוֹפֵר
שְׁנוֹת קֶץ מִסְפָּר
שְׁחָקוֹנוּ צְרִים כְּעֶפֶר
שְׁנִים לְאֵין מִסְפָּר

במצרים. הפליא: נראה שמשמש כאן בכפל משמעות. בפשטות, עשה לאבות פלאות (כמו בשורה 22), אך לאור הפסוק הנזכר מן ההפטרה, 'אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם', ניתן לפרש 'הפליא' במובן 'נשבע' (כמו ויקרא כב, כא). מקדם: בסטרופה זו יש הדרגה בממד הזמן: את חסדיו ש'מקדמי קדם', שמן העבר היותר רחוק, הפליא בזמן 'מקדם', כלומר ביציאת מצרים, ולהלן מבקש הפייטן על חידוש החסדים בעתיד. 46 בן: ואולי ניתן לקרוא בן, כלומר בחסדיו. יחדש... כקדם: לפי איכה ה, כא. 47 להחיות... רדם: על פי ישעיהו כו, יט, הנדרש: 'אין המתים חיים אלא בטללים' (ירושלמי, ברכות ה ב, לד ע"ב). בגשם: שכן הקדושתא מיועדת לימים שלפני פסח. רקובי רדם: כינוי למתים (ראה: דניאל יב, ב).

ג. משלש: 49 קרב: הניקוד בעבר לפי המבנה הסימטרי של הבתים – אז ועתה, ומשמע הטור: החיש את הקץ. ראה בביאור לשורה 8. לנושעה: לישראל (במצרים), לפי דברים לג, כט. 50 קויד: ישראל (בהווה), לפי תהלים כה, ג ועוד. 52 פרוכים: ישראל שעבדו בפרך במצרים (על צורה זו, השכיחה מאוד בפיוטים, ראה הערת ר' אברהם אבן עזרא, פירוש לשמות ג, יג: 'ולומר בפיוט פרוכים, איננו נכון כלל'). 53 מופרכים: לצורת הפועל השווה: מכילתא דרשב"י, בא יב, כט, עמ' 29: 'מלמד שהיו מפריכין בהן, ופירושו: מעונים בפרך (הצורה מצויה גם אצל יניי [רבינוביץ] (לעיל, ביאור לשורה 10), א, עמ' 274, שורה 11] וחוזרת בעוד פיוטים, ובכלל זה אצל הקלירי). 54 דוכים: ישראל הנדרכים ונרמסים בידי אדום. 56-57 שעבוד... מספר: שעבוד מצרים שסופר לנו עליו היה לו קץ ולשנותיו היה מספר (בניגוד לשעבוד אדום). 58 שחקונו... כעפר: המליצה לפי שמואל ב' כב, מג, ועוד. 59 לאין מספר: המליצה לפי שיר השירים ו, ח ועוד. טורים 58-59 רומזים באירוניה לברכות

60 תְּשׁוּעַתְךָ בְּחַזְוֹ אַבּוֹתֵינוּ
 תּוֹדָה וְזִמְרָה לְךָ נִתְּנוּ
 תְּהַלּוֹתֶיךָ תְּרַנְּנָה שְׁפִתּוֹתֵינוּ
 תּוֹקֵף פְּלֵאוֹת בְּחַזּוֹת כִּימֵי צֵאתֵינוּ

ככ' כימי צאתך <מארץ מצרים אראנו נפלאות> (מיכה ז, טו)
 65 ונ' כי הוא א' <לה> ינו ואנחנו <עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקלו תשמעו>
 (תהלים צה, ז)
 ונ' יי חננו לך קוינו <היה זרעם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה> (ישעיהו לג, ב)
 ונ' תרננה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית (תהלים עא, כג)

[ג']

פְּדִ' <יְתָ > תְּמִימִים מִפְּרֵךְ עֵמְלָם
 תּוֹלְדוֹתָם גָּאוֹל מְדוּחָק עוֹלָם
 70 תְּוֹדַע חֶזֶק גּוֹאֲלָם
 תְּנַטְלִים תְּנַשְׂאִם כָּל יְמֵי עוֹלָם

ככ' בכל צרתם לא צר <ומלאך פניו הושיעם באהבתו ובחמלתו הוא גאלם וינטלם
 וינשאם כל ימי עולם> (ישעיהו סג, ט)
 ונ' גאלינו יי צב' <אות> וג' <שמו קדוש ישראל> (שם מז, ד)
 ואתה קדוש אל נא

הזרע: 'והיה זרעך כעפר הארץ...' (בראשית כח, יד); '...אשר לא יספר מרב' (שם לב, יב). כנגדן מתלונן הפייטן: אכן נהיינו 'כעפר', בשחיקה, ואכן 'אין מספר' – אבל לשנות צרותינו. 60 תְּשׁוּעַתְךָ ... אַבּוֹתֵינוּ: לפי שמות יד, ל–לא. 61 תּוֹדָה וְזִמְרָה: שם טו, א–ב (המליצה לפי תהלים צה, ב; ישעיהו נא, ג). לפי כ"י ג, 'והלל' מתייחס להלל שאמרו ישראל ביציאת מצרים. השווה, למשל, ילקוט שמעוני, תהלים, רמז תתעב: 'אתה מוצא כ"ו דורות משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים ולא אמרו הלל'. 62 תְּרַנְּנָה שְׁפִתּוֹתֵינוּ: לפי תהלים עא, כג. 63 תּוֹקֵף פְּלֵאוֹת: נסים גלויים או עצומים. בין שורות 64–65 בחילופי הנוסח: מה שהיה הוא שיהיה... (קהלת א, ט). פסוק זה נדרש בפסיקתא דרב כהנא, החודש, ח, עמ' 93, לענין גאולת מצרים. ובקהלת רבה א, ט: 'כגואל ראשון כך גואל אחרון...! וראה להלן, בפיוט ז, ובפיוט ההשוואה שבסילוק. והשווה: פיוטי יניי, קרובה לשמות יב, כט, מהדורת רבינוביץ (לעיל, ביאור לשורה 10), א, עמ' 300, שורה 38. 68 תְּמִימִים: את בני ישראל. והכוונה, כשם שפדית אז את בני ישראל כך גם תגאל את בניהם. מִפְּרֵךְ עֵמְלָם: ראה לעיל, בביאור לשורות 52–53. ויש מקום גם לגרסה: 'מדוחק עמלם', על פי דברים כו, ז; וראה לעיל, בביאור לשורה 2. 69 תּוֹלְדוֹתָם: צאצאיהם. 70 חֶזֶק גּוֹאֲלָם: כגואל החזק, והשווה רימיהו ג, לד, ועוד. 71 תְּנַטְלִים ... עוֹלָם: לפי ישעיהו סג, ט, הסמוך.

[פיוט ד]

רֵאָה רְאִיתִי בְּכַפֵּל אֲמַרְתָּ
 לְנֶאֱמַן בֵּיתְךָ אֲשֶׁר הֵאֱמַרְתָּ 75
 רְמֵז סְתוּם וְגִנּוּז סְתֻמָּת
 בְּשָׁנֵי שְׁעָבוּדִים בְּטַעַם זֶה גְמַרְתָּהּ
 צְדָקַת תָּם וְיִנּוּי לְקוּיֵךְ שְׁמַרְתָּ
 וְשִׁיחַ פֶּקֶד יִפְקֹד לֹא הֵימַרְתָּ
 כְּמוֹ כֵן פֶּקֶד פִּקְדוֹתֵי לְנוֹשְׁעִים בְּשָׂרְתָּ 80
 וְקַץ אַרְבַּע מְאוֹת אֲשֶׁר גְּזַרְתָּ
 מִיּוֹם נוֹלַד נְעֻקְדָה חֲשׁוֹנָם חֲזַרְתָּ
 וּלְמֵאֲתָיִם וְעֶשְׂרֵי מִנִּינָם קִצַּרְתָּ

פיוט ד: 74 **בכפל אמרת:** במכילתא דרשב"י, שמות ג, ז, עמ' 1: 'ומה ת"ל ראה ראיתי שני פעמים? מאחר שהיו משקיעין את בניהן במים היו חוזרים וכובשים אותם בבנין'. 75 **נאמן ביתך:** משה, לפי במדבר יב, ז. **האמרת:** רוממת. **סתמת:** לא גילית. וכן בבראשית רבה צג, א, עמ' 1192: 'שביקש יעקב לגלות הקץ ונסתם ממנו'. וביתר כתבי היד 'החמדת' – רציית וחשקת (להביאו במהרה). בשיר השירים זוטא, מהדורת בובר, דף טו: 'אן נעול... (ד, יב) – זה הקץ שהיה נעול מישראל'. ובתנחומא, בובר, שמות, ט: '...שהקב"ה בלבד היה יודע את הקץ של גלות מצרים, שנאמר: וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים...'. 77 **בשני שעבודים:** כנראה דורש 'שתי ראיות' – שני שעבודים (השווה מדרש תנאים לדברים, כז, ז, מהדורת הופמן, עמ' 173: 'ורא את ענינו... זה השעבוד, שנ' ראה ראיתי את עני...'). ואולי כוונתו למדרש שנזכר לעיל, בביאור לשורה 74. ובכ"י ד' 'בשני עיבורים', וכוונתו אולי: 'בעיבורי שנים', וראה לעיל, בביאור לשורה 25, מפסיקתא דרב כהנא: '...על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים'. ובקדושתא הקלירית לפרשת החודש (אוצר התפילות [לעיל, הערה 31], ב, עמ' 218), על מועד 'החודש הזה: 'בתשע מאות עיבורים עדין עברת' (תשע מאות עיבורים הם בקירוב ד' תמ"ח – על פי היחס של שבעה עיבורים בתשע עשרה שנים – היא השנה בה חלה יציאת מצרים על פי המסורת). וכן בשבעתא להחודש 'ובני ציון אתם', אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 111, שורה 26: 'זבסוד עיבורים יעליז אתכם', ושם נראה שהכוונה לחישוב סודות הגאולה. **בטעם:** בדיבור. הטור קשה, ואולי שיעורו: בדיבור זה, 'ראה ראיתי', סיימת (או אולי: לימדת, מלשון גמרא) את שני השעבודים. 78 **תם:** יעקב. **ונינו:** נין במשמעות בן (לפי בראשית כא, כג ועוד), וכוונתו ליוסף, שנקרא צדיק (השווה: בבלי, מגילה יג, ב ועוד). אמנם, ביתר כתבי היד נכתב 'ונינו', ולפי זה כוונתו לעם ישראל, אך קשה להלום את משמעות הדברים. וראה להלן, בביאור לטור הבא. **לקויד:** עם ישראל. 79 **פקד יפקד:** בראשית נ, כד, כה. ראה למשל תנחומא, שמות, כד: 'סימן זה היה מסור בידם מימות אברהם ויצחק, ויעקב מסר ליוסף ואמר להם כל גואל שיבא ויאמר לכם פקד פקדתי הוא הגואל של אמת'. **לא הימרת:** לא החלפת. בבראשית רבה נג, ד, עמ' 558: '...פקד פקדתי אתכם – לא איש אל ויכזב'. ובהגדה (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' כט): 'ברוך שומר הבטחתו לישראל'. 80 **פקד פקדתי:** שמות ג, טז. 81–83 ראה לעיל, בביאור לשורה 8. וראה עוד: מכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פי"ד, עמ' 50, ובמקבילות שם; כשר, תורה שלמה, בראשית טו, אות קמב; מו, אות נא. 83 **ולמאתים ועשר:** ראה לעיל, ובבראשית רבה צא, ב, עמ' 1109: "'רדו שמה" (בראשית מב, ב)... בשרן שעתידין לעשות שם ר"י שנה', וב'מנחת יהודה', שם.

להודיע כי אל רחום וחנון אתה
 85 מידת פורענות מיעטת
 ומדת טבך הרבית
 ורחמך עוררת
 וחסדיך זכרת
 ועמך בישע פקדת
 90 וברית אבות להם הקמות
 ברוך זוכר הברית בפייהם נזכרת
 ועל רוב נסיד בכל יום נתפארתה ונתרוממתה

[קדוש]

[פיוט ו] ראה ראיתי

ראה ראיתי   את עניך יונתי
 באתי לגאלך בעוז גבורתי
 95 גיא צבי צבאות תת לך חקותי
 קומי לך רעייתי יפתי

84 אל... וחנון: לפי שמות לד, ו ועוד. 86 ומדת טבך: לפי ישעיהו סג, ז (הנוכר בפסוקי המחיה). ובתנחומא, מסעי, ז: "לא איש אל ויכוב" – בטובה, כשהוא אומר להביא טובה, אעפ"י שהדור חייב אינו חוזר בו... וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו... א"ל לאברהם "ידוע תדע..." ולא עינו אלא מאתים ועשר שנים'. ללשון ראה למשל תוספתא, סוטא ד, א: 'מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות'. 88 וחסדיך: ראה ישעיהו, שם; וראה להלן, שורה 143. 89 פקדת: שמות ג, טז. 90 וברית אבות: המליצה לפי דברים ד, לא. 91 ברוך... הברית: הכוונה לברכת המצה והמרור, על פי הנוסח הקדום של בני ארץ ישראל, החותמת: 'בעבור אברהם יצחק ויעקב, ברוך אתה ה' זוכר הברית'. ומכאן גם הקשר ל'ברית אבות'. ראה: ד' גולדשמידט, הגדה של פסח, ירושלים תשכ"ט, עמ' 60; אליצור (לעיל, הערה 38), עמ' 207, והמקורות שצינו בהערה 52. 92 ועל... ונתרוממתה: ישראל מפארים ומרוממים אותך על נסיד הרבים שבכל יום ויום. ואולם, ייתכן שהמילים 'בכל יום' אינן עולות על 'רוב נסיד' אלא על 'נתפארתה ונתרוממתה', והכוונה היא כנראה לחובה להזכיר את יציאת מצרים בברכה שלאחר קריאת שמע. וראה: פסיקתא רבתי, הוספה, פ"ב, מהדורת אישירשום, קצה ע"ב: 'חייבים אנו להודות לך על הניסים שעשית לנו שהרגת בכורי מצרים ואת שונאים בלילה'. ונראה כי גם זה הוא מטבע תפילה ארץ ישראלי.

פיוט ו: 93 ראה... עניך: על פי פסוק הקריאה. יונתי: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ב, יד (ויש להעיר על משחק המילים 'עניך' – 'עניך', המתעורר לפי שיר השירים א, טו ועוד). 95 גיא צבי צבאות: כינוי לארץ ישראל, לפי ירמיהו ג, יט (וכן יחזקאל כ, ו, טו). חקותי: חקתי, קבעתי. 96 קומי... יפתי: שיר השירים ב, יג. פסוק זה נדרש על יציאת מצרים (ראה: פסיקתא דרב כהנא, החודש, ט, עמ' 93; מדרש שיר השירים, מהדורת א' גרינהוט ו"ח ורטהימר, ירושלים תשמ"א, עמ' נח), ונראה שדורש את סוף הפסוק 'ולכי לך' – לארץ ישראל.

ר' <אה> ראי' <תי> דוחק עולך

הנה מלכך יבוא לגאלך

וערב טעם נאק פילולך

הראיני את מראיך הש' מיניני את קולך

100

ר' <אה> ראי' <תי> יד לען לך מרוה

חשתי פדויתך ביד ציר לצוה

טוב טעמך הנעימי לנוה

כי קולך ערב ומראך נאוה

ר' <אה> ראי' <תי> יגונך שועתך עלה 105

כובד סבלך בעול יפיפיה עגלה

לוחציך בשלש המימות אשכלה

מה יפו דודיך אחותי כלה

97 דוחק עולך: ראה לעיל, בביאור לשורה 2. 98 הנה... יבוא: זכריה ט, ט. 99 וערב: השווה: מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"ג, עמ' 215: 'כי קולך ערב – ויזעקו ותעל שועתם'. טעם: דיבור. נאק פילולך: נאקת תפילתך; השווה: שמות ב, כג–כד. 100 הראיני... קולך: שיר השירים ב, יד. ובפסוק זה רא"ה (פעמיים) וש"מ"ע, מצד ישראל, כנגד פסוק הסדר. 101 לען... מרוה: לפי איכה ג, טו. 102 חשתי... לצוה: שמות ג, י. ציר: משה. לצוה: לצוות. במכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פ"ד, עמ' 51: 'מגיד שמכיון שהגיע הקץ לא עכבן המקום כהרף עין'. 103 טוב... לנוה: את דבריך היפים הנעימי לייפות ולהלל. 104 כי קולך... נאוה: שיר השירים ב, יד. במדרש שיר השירים (עמ' סב): 'כי קולך ערב... – אמר הקב"ה לישראל, אימתי קולכם ערב לפני, בשעה שאתם דחוקים בשעבוד'. ובמכילתא דרשב"י, יתרו יט, יז, עמ' 143 (=מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"ג, עמ' 215): '...כי קולך ערב – ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב, כג) ומראך נאוה – ויאמן העם (שמות ד, לא)'. 105 שועתך עלה: שמות ב, כג. כנראה משפט חסר ושיעורו: ראיתי את יגונך ושמעתי את שועתך שעלתה אלי (לפי שפיגל: 'שועתך'). ואולי יש לנקד עלה. 106 סבלך: עולך, לפי שמות ו, ז: 'סבלות מצרים'. יפיפיה עגלה: מצרים, לפי ירמיהו מו, כ (ושם: יפהפיה). 107 בשלש המימות אשכלה: וכן בקדושתא של הקליר לפסח 'אסירים אשר בכשר' (פרנקל, מחזור פסח [לעיל], בביאור לשורה 8, עמ' 108): 'צזוריהם הממת בשילוש מהומה'. פרנקל, שם, הפנה למכילתא דרבי ישמעאל, שירה, פ"ה, עמ' 133: 'הרשעים שבהן היו מטורפין כקש, הבינוניים כאבן, הפקחים שבהן צללו כעופרת' (והשווה: מכילתא דרשב"י, בשלח טו, ה, עמ' 84), והסביר: 'המצרים ירדו לתהומות בשלש מכות'. ואולם דרשה זו נסמכת אל המילים 'ירדו במצולות', וצריך להניח כי הפייטן מסמין את הדרשה 'לתהומות יכסימו' שלפני כן ואף דורש 'תהומות' מלשון 'מהומות'. וראה מדרש אחר במכילתא דרשב"י (בא ב, יג, עמ' 16): '...מלמד שלקו המצריים באותו לילה בשלושה מיני פורעניות: במגפה ובהשחתה ובמכה'. דרשה נוספת החוזרת במכילתות היא: 'ויהם את מחנה מצרים (שמות יד, כד) – אין הממה אלא מגפה, כענין שנאמר, והמם מהומה גדולה עד השמדם (דברים ז, כג)' (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, פ"ה, עמ' 108, ועוד). ואולם, מתוך הדגשת השורש המ"ם בדברי הפייטן יש אולי לשער כי עמדה לפניו דרשה מפורשת יותר מזו שלפנינו (ואולי משמשת יסוד לדבר חזרת המילים המשולשת: ויהם, תהמת [טו, ה], תהמת [טו, ח]). ואכן קיימת 'מסורת מדרשית' על 'שלוש מהומות' המגיעה אלינו בפיתוחים שונים במדרש תהלים, פ"ח, מהדורת בובר, עמ' 51: 'אמר רבי אבא שלש מלחמות של מהומה הבטיח הקב"ה לישראל בכניסתן לארץ... ר' סימון... אמר אחת לשעבר שנעשה לפרעה'. ובאופן אחר במדרש שמואל, פ"ג, מהדורת בובר, קראקא תרנ"ג, עמ' 84. נראה כי לפני הפייטן עמדה צורה מקורית יותר של דרשה זו. 108 מה... כלה: שיר השירים ד, י.

ר' <אה> רא' <תי> מפריכי המונך
 110 נגליתי ברחמים אליך לחנך
 סכיתי מדוק נועם חינוך
 דבש וחלב תחת לשונך

ר' <אה> רא' <תי> עוללך נאנחים
 115 פיטום ריח נירך וקנמון מפיחים
 צאי לך במשכנות מבטחים
 וריח אפך כריח תפוחים

ר' <אה> רא' <תי> קהלך יפה פלבנה
 רוחש לפני שיח תחינה
 שאנן עוד אושיבך בקרית חנה
 120 תבואי תשורי מראש אמנה

[ז. רהיט]

ובכן וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג, ח)

כהצלת תציל
 אמוניך ביד חזקה בחוניך בחוזק מיד אכלה ומדקה

109 מפריכי: המעבידים בפרך. המונך: קהלך. 111 סכיתי: שמעתי. מדוק: מן השמים (ראה לעיל, בביאור לשורה 4). נועם חינוך: תחינתך הנעימה. 112 דבש... לשונך: שיר השירים ד, יא. 113 עוללך נאנחים: מכוון לגורה על הבנים (שמות א, כב). נאנחים: שמות ב, כג, ומדרשים רבים המתארים את סבלם ובכיים של התינוקות. בשמות רבה, א, עמ' 99, מובא: "ויאנחו בני ישראל..." לפי שהיו אומרים חרטומי מצרים: אין לך רפואה אם לא תשחוט מקטני ישראל ק"כ בבוקר וק"כ בערב ורחוץ בדמיהם פעמיים ביום'. ובשיר השירים רבה, ב (לפסוק ב, טו): '...והיה התינוק של ישראל שומע קול חבירו שבוכה ובוכה עמו והיו נוטלין אותם ומשליכין אותם ליאור'. ואולי 'עוללים' הוא כינוי לישראל בכלל. 114 פיטום... מפיחים: ראה לעיל, שורה 34, ובביאור שם. 115 צאי לך... מבטחים: היתוך של הפסוקים שיר השירים א, ח וישעיהו לב, יח. במשכנות מבטחים: בארץ ישראל. 116 וריח... תפוחים: על פי שיר השירים ז, ט. 117 יפה כלבנה: שיר השירים ו, י. 119 שאנן: בשלווה, המשך ללשון בישיעהו לב, יח, הנזכר לעיל, שורה 115. עוד אושיבך: לפי זכריה ח, ד. בקרית חנה: כינוי לירושלים, לפי ישעיהו כט, א. 120 תבואי... אמנה: שיר השירים ד, ח.

פיוט ז: רהיט, אקרוסטיכון א-ת. על רשימת הכינויים בפיוט זה ועל הרקע ההיסטורי ראה במבוא.
 121 אמוניך: ישראל. ביד חזקה: שמות יג, ט ועוד. 122 בחונך: בניך. לפי ויקרא רבה לד, יד, עמ' תתט: 'בניך בני בחוניך', ועוד. אכלה ומדקה: מתוך תיאור החיה הרביעית בדניאל ז, ז, יט (ועיין גם בדניאל ב, מ). המלכות הרביעית נתפסה כאדום, היא רומא וירשתה ביזנטיון, ומשעת התנצרותה – הנצרות בכלל.

- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <גְּאֹלִיךְ מִקּוֹשֵׁי קְשִׁישַׁת תְּבֹן קֶשׁ
תִּצֵּ'י־לְ <דְּגִלְיָךְ מִמְשׁוּלֵי בֵּית עֶשׂוֹ לְקֶשׁ
- 125 כְּהַצֵּ'לֶתָּ <הַמּוֹנִיךְ בְּזֹרֵעַ מַגִּיא עֲנָמִים
תִּצֵּ'י־לְ <וְתוֹשִׁיעַ עִמָּךְ מִיַּד אֲדוֹמִים
- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <זוֹ עִם קְנִיַת מַכּוֹר בְּרָזָל
תִּצֵּ'י־לְ <חֹסֶיךְ מְשִׁינָה דִּי פְרָזָל
- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <טְלֹאִיךְ מִרְפֵּשׁ טִיט וְחוֹמֶר
130 תִּצֵּ'י־לְ <יְדִידְךָ מֵאֲצַבְעַת רַגְלֶיהָ מִקְצָתָם חוֹמֶר
- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <כְּנִתְךָ בְּתַכַּל מַכּוֹת עֶשֶׂר
תִּצֵּ'י־לְ <לְקוֹחֶיךָ בְּגִידוֹעַ קְרָנוֹת עֶשֶׂר
- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <מִחֲכִיךָ מִתּוֹךְ דְּבָרִים חֲמִישָׁה
תִּצֵּ'י־לְ <נוֹאֲקֶיךָ בְּעוֹרְרֶךָ ה' עֲצוֹת לְהַכְפִּישָׁה
- כְּהַצֵּ'לֶתָּ <סְגוּלֶיךָ מִיַּד אוֹמֵר מִי וְמִי
135 תִּצֵּ'י־לְ <עֲמוֹסֶיךָ מִיַּד אוֹמְרַת בְּשָׂמִים מִי

123 מקושי... קש: לפי שמות ה, יב. הפייטן משתמש בלשון נופל על לשון ובחזרה, היוצרים אליטרציה. 124 דגליך: לפי שיר השירים ו, ד, י. ממשולי... לקש: לפי עובדיה פסוק יח. 125 בזרוע: שמות ו, ו ועוד. מגיא: מארץ. ענמים: מצרים, לפי בראשית י, יג. 126 אדומים: ראה לעיל, בביאור לשורה 122. 127 זו... קנית: שמות טו, טז. מכור ברזל: ממצרים, על פי דברים ד, כ ועוד. 128 חוסיך: תהלים לא, כ ועוד. משינה די פרזל: דניאל ז, ז, יט, והיא שוב החיה הרביעית, המסמלת את רומא – הנצרות. 129 טלאיך: לפי ישעיהו מ, יא. מרפש טיט: הביטוי לפי ישעיהו נז, כא. וחומר: שמות א, יד. 130 ידיך: לפי ישעיהו ה, א. מאצבעת... חומר: דניאל ב, לג, מא–מב, סמל למלכות הרביעית. הפייטן רומז כמובן גם ל'חרס הטיט' המוזכר שם. 131 כנתך: לפי תהלים פ, טז. בתכל: בסיום. 132 לקוחיך: לפי שמות ו, ז. קרנות עשר: דניאל ז, ז, כד. הביטוי 'אידוע קרניים' לפי תהלים עה, יא ועוד. 133 מתוך דברים חמישה: במדרש הגדול, שמות ב, כה, מהדורת מ' מרגליות, עמ' לט (ועיין שם במקבילות): '...מתוך חמישה דברים נגאלו ישראל ממצרים: מתוך צרה... מתוך תשובה... מתוך זכות אבות... מתוך רחמים... מתוך הקץ... ואף לעתיד לבוא כך הם נגאלין מתוך חמישה דברים... (ועיין להלן, בסילוק, שורה 162). 134 נואקיך: לפי שמות ב, כד. ה' עצות: חמש עצות, כנראה מתוך אותם חמשת הדברים הנזכרים בהמשך המדרש שם, אך אולי רומז למדרש אחר. להכפישה: את אדום. 135 סגוליך: לפי שמות יט, ה ועוד. אומר מי ומי: פרעה, לפי שמות י, ח. 136 עמוסיך: לפי ישעיהו מו, ג. אומרת בשמים מי: לפי תהלים עג, כה, ומדרשו על אדום בפסיקתא דרב כהנא, פרה, ט, עמ' 75.

כְּהַצֵּ'לֶתָּ < פְּדוּיָךְ בְּשֵׁלֶשׁ יְשׁוּעוֹת
 תַּצֵּ'יִל < צוֹעֲקֶיךָ וְתָרוּמָם וְתַנְשֵׂא בְּג' שְׁעוֹת

כְּהַצֵּ'לֶתָּ < קוֹרְאֶיךָ בְּאוֹמֵר וְעֵתָה לְכָה וְאַשְׁלַח
 תַּצֵּ'יִל < רַבְבוֹת קוֹדֵם לְיִשְׁעֵי תְּשֻׁבֵי אֲשֶׁר תִּשְׁלַח 140

כְּהַצֵּ'לֶתָּ < שְׁבֻטֶיךָ בְּיַד צִיר נֶאֱמַר לוֹ לָךְ לְשָׁלוֹם
 תַּצֵּ'יִל < תְּמַיִמֶיךָ בְּנוֹאֵי רְגְלֵי מְבֹשֵׁר מִשְׁמֵעֵי > שְׁלוֹם

[ח. סילוק]

ובכן ונעריצך מלך

זְכַר חֲסֵדוֹ וְאִמּוֹנָתוֹ / אֶהְבֵּת אֵיתָן וְחֵיבָתוֹ / וְסוּד שְׁבוּעַת חוֹק בְּרִיתוֹ / בֵּין הַבְּתָרִים
 עִמּוֹ בְּכַרְתּוֹ / וְצִדְקַת יְחִיד וְעִקְדָתוֹ / עִמָּם בְּהַר מוֹר בְּהַתְּנִיחוֹ / זְרַעַם הַהֶחְלִיץ
 מִצָּרְתוֹ / וְחֲסֵד תָּם וְתוֹמָתוֹ / הַחֲקוּק בְּכֶסֶף תִּפְאַרְתּוֹ / הֵיּוֹת מְבִיט בְּתַבְּנִיתוֹ / בְּכָל 145

137 פְּדוּיָךְ: לפי דברים ז, ח ועוד. הצורה כמו ישעיהו לה, י. בשלש ישעיות: אולי כוונתו למכילתא דרשב"י, בא יב, כז, עמ' 26: 'אשר פסח... שלוש פסיחות נאמרו בפרשה...'. 138 ותקום... בג' שעות: וכן בהושענא 'אל למושעות' (ד' גולדשמידט ו' פרנקל, מחזור לסוכות, ירושלים תשמ"א, עמ' 173): 'רגש תשואות / שלש שעות / תחיש לתשועות'. ושם הפנה גולדשמידט לשיר השירים רבה ד, ח (מקור מוכר בפיוטנו): 'א"ר ברכיה בשלש שעות הקב"ה פורע מן עשו הרשע ומאלופיו. מ"ט "ענה אקום יאמר ה' עתה ארמם עתה אנשא" (ישעיהו לג, י). ואם כן, 'שלש שעות' הן שלוש עתים (לשון 'עתה' שנאמר בפסוק: שלוש פעמים), ושלושת הפעלים שבפיוט לקוחים, כסדרם, מן הפסוק הנזכר. 'עשו' במדרש זה הוא מלכות רומי. 139 באומר: באמירה (שהתחילה את הישועה). ועתה... ואשלח: שמות ג, י (ושם: ואשלח). 140 רבבות: ישראל, לפי במדבר י, לו. תשבי: אליהו, לפי מלכים א' יז, א. תשבי... תשלח: לפי מלאכי ג, כג. ושיעורו: כשם שהצלת את ישראל על ידי מינויו של משה לשליח, כך תציל את רבבות ישראל על ידי אליהו, שתשלח אותו קודם לבוא הישועה. השווה פסיקתא רבתי, פ"ד, דף יג: "ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים" (הושע יב, יד) – זה משה, "ובנביא נשמר" (שם) – זה אליהו. אתה מוצא שתי נביאים עמדו להם לישראל... משה ראשון ואליהו אחרון [ושניהם] גואלים את ישראל בשליחות. משה גאלם ממצרים בשליחות – ועתה לכה ואשלח... ואליהו גאלם לעתיד לבוא בשליחות – הנה אנכי שולח לכם את אליהו...'. 141 ציר: משה, וראה להלן, שורה 185. לך לשלום: שמות ד, יח. 142 בנואי... שלום: לפי ישעיהו נב, ז. מבשר: מלך המשיח, ראה שיר השירים רבה ב, יג.

ח. סילוק: 143 זכר... ואמונתו: תהלים צח, ג. וראה לעיל, שורה 88. איתן: אברהם, השווה פסיקתא דרב כהנא, פרה, עמ' 61: 'איתן – זה אברהם אבינו, דכת' משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פט, א). אהבת איתן: לפי ישעיהו מא, ח. וסוד... ברית: הברית – בבראשית טו, יח-כא, וסוד השבועה הוא הקץ הנרמז שם (פסוקים יג-טז. ועיין לעיל, בביאור לשורה 74). ושיעורו: הקב"ה זכר את הקץ שנשבע עליו ואת הברית אשר כרת עם אברהם על הארץ. 144 יחיד: יצחק, לפי בראשית כב, ב. עמם: עם אברהם ויצחק. בהר מור: שיר השירים ד, ו – כינוי להר המוריה. בהתנתותו: ואולי יש לקרוא 'בהתנתותו', מלשון תנאי, כעניין שמצאנו בשיר השירים רבה ב, טז (על הפסוק 'עד שיפוח היום'): "על הרי בתר" – בזכות התנאים שהתניתי עם אברהם אביכם בין הבתרים, שנאמר: "ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר..." (בראשית טו, יח) (אלא שמדרש מסוים זה מדבר באברהם ובברית בין הבתרים). 144-145 זרעם... מצרתו: מכוון לבראשית כב, יז-יח. תם: יעקב. החקוק... בתבניתו: בבראשית רבה סח, יב, עמ' 788, נדרש על הפסוק: 'ישראל אשר בך אתפאר' (ישעיהו מט, ג): 'את הוא שאיקונין שלך חקוקה

עת צרה לחון פנתו / והבטיחו בנועם אמונתו / אנכי ארד עמך צוען בירידתו /
 ואנכי אעלך בעלותו / בזכות שלשתן גלה צדקתו / ושמר לנימו הבטחתו / וידלג
 קץ גזירתו / להחיש זמן גאולתו / וכשר עני עם ואנחתו / למעון קדשו עלתה
 שועתו / עורר רחמי לונתו / והעיר חסדי גדולתו / ונדע כי אין זולתו / ואין
 כשמע גבורתו / ולעין כל גלה מלכותו / ורוממו עמו תהלתו / הודיע יי ישועתו 150

ולמה נכתבו שלשים שנה / קודם לארבע מאות שנה / כי שלשים היו קשות
 מארבע מאות שנה / שכם כבד עול ישינה / וגם גרו גזירות קשות על שושנה /
 ועשר היו קשות משלשים שנה / שכם היצרו בשלש לעדת מי מנה / תמורם הוכו
 בעשר באחת שנה / מכה ממכה משונה / וכל כך למה עול נשתנה / עד כי גמרו
 עם תשובה נכונה / לשפוך תפלה להרבות תחנה / עד גע צקונם לשמי מעונה /
 פני קונם למצוא חנינה / להחיש השעה והעונה 155

למען, ולכן כאן 'בכסא תפארתו'. ובמסכת היכלות רבתי, פ"ט (בתוך: ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 90): 'מה אני עושה לקלסתר פניו של יעקב אביהם שהיא חקוקה לי על כסא כבודי. כי בשעה שאתם אומרים לפני קדוש כורע אני עליה ומחבקה...'. 146 עת צרה: לפי ירמיהו ל, ז. כנתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 131. אנכי... צוען: לפי בראשית מו, ד. 147 ואנכי אעלך: שם. שלשתן: שלושת האבות. גלה צדקתו: תהלים צח, ב. ושמר... הבטחתו: בהגדה של פסח, כשר (לעיל, הערה 4), עמ' כט: 'ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא, שהקב"ה חישב את הקץ כמה שאמר לאברהם אבינו...'. וידלג... גזירתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 8. 148 להחיש... גאולתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 102. וכשר: כאשר ראה. למעון קדשו: לשמים, לפי דברים כו, טו ועוד. ליונתו: לישראל, לפי שיר השירים ב, יד. עלתה שועתו: שמות ב, כג. 149 כי... זולתו: לפי שמואל ב' ז, כב; תהלים יח, לב, ועוד. 150 כשמע: כשמועת, כמו בראשית כט, יג. ולעין... גלה: לפי תהלים צח, ב. ורוממו: בדומה לתהלים צט, ה. הודיע... ישועתו: תהלים צח, ב. פתח וסיים באותו מזמור. 151 ולמה... שנה: שמות יב, מ. כי שלשים... שנה: בויקרא רבה יט, ה, עמ' תל: 'ייהי בימים הרבים ההם (שמות ב, כג), וכי רבים היו, אלא על ידי שהיו ימים שלצער לפיכך הוא קורא אותם רבים'. וכן מצינו בסדר עולם רבה, פ"ג, ז ע"ב: "ועבדום" – אלו ימי השעבוד, "וענו אותם" – אלו ימי העינוי. כלומר, עיקר השעבוד היה בסוף, אך למניין שלושים השנה נראה כי לפני הפייטן עמד מדרש שנעלם מעיניו. ניתן לפרש כי שלושים השנים האחרונות מתוך ארבע מאות השנים היו קשות, אם כי אולי הכוונה לשלושים שנים נוספות על ארבע מאות השנים, ואם כן אזי תקופת ארבע המאות מתחילה במעמד ברית בין הבתרים עצמו (ולא כפי שכתב בפיוט ד). פירוש כזה מצאנו אצל הרמב"ן כאן, וכן בתוספות, שבת י ע"ב, ד"ה 'ה'ג'. 152 ישינה: ישראל, לפי שיר השירים ה, ב. ושיעור הכתוב: כבד עול על ישראל. וראה לעיל, שורה 106. גזירות: מפרט להלן. שושנה: ישראל, לפי שיר השירים ב, א-ב. 153 ועשר: לא מצאתי מקורו (ואולי דורש 'עשר' מתוך 'מאתים ועשר' שבמדרש, כשם שדרש 'שלושים' מתוך 'ארבע מאות ושלושים' שבפסוק. וראה: מכילתא דרשב"י, וארא ו, ב, עמ' 7: 'מאחר ששעבדו בהם מאתים ועשר שנים, עכשיו אומר לי פרעה, מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו...'). בשלש: בקהלת רבה ט, טו: '...ובנה עליה מצדים גדולים – שגור גזרות קשות זו מזו, שמנען מתשמיש המיטה, ומשך להם בערלה, וגדל להם בלורית...'. (והשווה: תנחומא, שמות, ה), וכפי שמפרש הפייטן להלן, שורות 157-158. עדת... מנה: ישראל, לפי במדבר כג, י. תמורם: כנגדם. 154 באחת שנה: השווה סדר עולם רבה, פ"ג, ח ע"א: 'מכות מצרים י"ב חודשים...'. וכן במשנה, עדויות ב, י: 'משפט המצריים שנים עשר חודש' (ואולי יש לפרש את המילים 'באחת ועשר פוט נוגעה', שמתוך המגן בקדושתא הקלירית 'החודש' [אוצר התפילות (לעיל, הערה 31), ב, עמ' 216], באופן זה: '[שנה] אחת ועשר [מכות]'). נשתנה: כנראה: הוכפל, וראה לעיל, בביאור לשורה 77. עד... נכונה: ראה לעיל, שורה 5, ושורה 133 ובביאור שם. 155 לשפוך תפלה: בדומה לתהלים קב, א. בשמות רבה כא, ה: "ויזעקו..." (שמות ב, כג): היה הקב"ה מתאווה לתפלתן'. צקונם: ישעיהו כו, טז (המובא בשרשרת הפסוקים של המגן). מילה יחידאית שעניינה תפילה. מעונה: השמים, לפי דברים לג, כז.

תְּחִילַת גְּזֵירוֹת שְׁגִירוֹ תְּחִילָה / לַעֲשׂוֹת כּוֹלָה שׁוּמֵי עֶרְלָה / לְבַטֵּל מֵהֶם בְּרִית
 מִלָּה / וְתִגְלַחַת וּבְלוּרִית טְהַרְתֶּם לְחַלְלָה / וּמִפְרִיָּה וּרְבִיָּה אוֹתָם לְבַטֵּלָה /
 וּבְמַעֲשֵׂה נִיסִים עֲצַת צַר הוֹבְטָלָה / כִּי אִין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה מוֹעִילָה / וְאִין עֲצָה
 נִגְדַּד נוֹרָא עֲלִילָה / וְאִין לְפָנָיו שְׂכָחָה וְעוֹלָה / אֲבַל יֵשׁ לְפָנָיו יִרְאָה וְחִילָה / וְעוֹז
 וּכְבוֹד וִיקָר וּגְדוּלָה / וְשִׁבַּח וְרִנָּה וְתוֹקֵף וְתִהְלָה

כִּי בְּטָרָם יוֹלְדוּ הָרִים / וּבְטָרָם רָקַע גֵּיא עַל נְזָלִים קָרִים / צָפָה וְהֵבִיט בְּשִׁלְשָׁה
 דְּבָרִים / כִּי הֵם גְּאוּלָּה לְעַמּוֹ מִמְּהָרִים / וּשְׁלֹשֶׁתָן בְּמִקְרָא אֶחָד אֲמֹרִים / וַיִּכְנַעוּ
 עִמֵּי בּוֹ נֶאֱמָרִים / וַיִּתְפַּלְלוּ זֶה תְּפִילָה מִעֲתִירִים / וַיִּבְקְשׁוּ פָּנָיו זֶה צְדָקָה וּמִתָּן
 סְתָרִים / וַיִּשׁוּבוּ מִדְּרָכֵיהֶם תְּשׁוּבָה וּדְוִי גוֹמְרִים / כִּנְגַד שְׁלֹשֶׁתָן שְׁלוֹשׁ מְבוֹשְׂרִים /
 וְאֲשַׁמַּע וְאֶסְלַח וְאֶרְפָּא מִתְּבוֹשְׂרִים / וּבֵן תִּמְכּוּ שְׁלֹשֶׁת הוֹרִים / וּבֵן צְדָקָה לְהִיּוֹת
 רֵאשׁ צוּרִים / וּבֵם זְכוּ לְהַקְרָאוֹת הַמָּה הַיּוֹצְרִים / וּבֵם נִתְּפָנוּ הַמָּה הַיּוֹצְרִים

וּבְאוֹתוֹ הַזְּמַן שְׁכַבְד עוֹלָם / וּגְזַר פְּרָעָה וְהַעֲרִילָם / נוֹלַד נֶאֱמָן הָעֵתִיד לְגֵאָלָם /

159–157 לעשות... לבטלה: שלוש גזרות, המנויות לעיל בביאור לשורה 153. וכן בפרקי דר' אליעזר, פכ"ט. ואולם, יש לציין כי מסורת דרשנית אחרת גורסת כי ישראל ביטלו את המילה מעצמם (וראה בפירוש הר"ל שם; תורה שלמה, שמות א, אות סח).
 157 כולה: אולי יש לקרוא: 'כולם'. שומי עולה: שאינם נימולים. ואפשר לקרוא גם 'שומר ערלה'. 158 ומפריה... לבטלה: בהגדה (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' מא): 'יורא את ענינו – זו פרישות דרך ארץ'. ובתנחומא פקודי, ט: '...גזר עליהם פרעה שלא יהיו ישנים בבתיהן, שלא יהיו משמשין מטותיהן'. 159 עצת... הובטלה: לפי מסורת מדרשית אחת, שמרו ישראל על צביונם: 'בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים... לא ביטלו את המילה' (מדרש תהלים קיד, ג, עמ' 472). וכן 'בשכר נשים צדקניות', שהתמסרו לפריה ורביה (שמות רבה א, יב, עמ' 54). ואולם, לפי מסורת מדרשית אחרת: 'גוי מקרב גוי – שהיו אילו ערלים ואילו ערלים, אילו מגדלי בלוּרִית ואילו מגדלי בלוּרִית...' (פסיקתא דרב כהנא, החודש, יא, עמ' 100). כי אין... לפי משלי כא, ל. נורא עלילה: תהלים סו, ה. 160 ואין לפניו... ועולה: על פי משנת אבות ד, ד, כב. 161 ותוקף: חזק, ראה אסתר י, ב. כנגד חמישה דברים שאין לפניו (מהם שלושה מן האדם כלפיו ושניים מלפניו כלפי האדם) מונה עשרה דברים שיש לפניו (מהם חמישה כלפי האדם וחמישה מן האדם כלפיו). 162 כי בטרם... הרים: תהלים צ, ב (ובהמשכו: 'תשב אנוש עד דכא...'). רקע: לפי תהלים קלו, ו. גיא: ארץ. נזלים קרים: מים, לפי ירמיהו יח, יד. רוצה לומר כנראה שהקב"ה ברא את שלושת הדברים שלהלן לפני בריאת העולם וייעד אותם לגאולת עמו. 162–166 בשלשה דברים: תפילה, צדקה ותשובה, כפי שמפרט להלן. על כך שהתשובה קדמה לבריאת העולם ראה: בראשית רבה א, ד, עמ' 6. במקרא אחד: דברי הימים ב' ז, יד, ובבראשית רבה מד, יב, עמ' 434; וכן: פסיקתא דרב כהנא, ביום השמיני, עמ' 425; ירושלמי, תענית ב א, סה ע"ב: '...שלושה דברים מבטלים את הגזירה ואילו הן תפילה וצדקה ותשובה, ושלושתן בפסוק אחד: ויכנעו עמו... ויתפללו – הרי תפילה, ויבקשו פני – הרי צדקה... וישבו מדרכם הרעה – הרי תשובה' (ועיין לעיל, בביאור לשורה 133). 164 מתן סתרים: לפי משלי כא, יד. 165 וודיי: באמת. ואפשר לנקד: וודיי. ואשמע... וארפא: בדברי הימים ב', שם. 166 ובן תמכו: ובהן (בתשובה, תפילה וצדקה) אחזו. שלושת הורים: האבות. צדקו: היו צדיקים. ראש צורים: במדבר כג, ט. 167 המה היוצרים: דברי הימים א' ד, כג. ייתכן שהיה לפניו מדרש שדרש פסוק זה על האבות. ובבראשית רבה ח, ז, עמ' 61: '...בנפשותן של צדיקים נמלך (בשעה שברא את העולם) ה"ה המה היוצרים...! ואם כך, הקטע פותח בבריאה ומסיים בה. והשווה לסדר ה' קנני' לשבועות, אות ס' (מחזור לשבועות, מהדורת 'פרנקל, ירושלים תש"ס, עמ' 199). ובם נתכנו... היוצרים: נראה כחזרה של המעתיק. 168 שכבד עולם: לעיל, שורה 151, אמר כי שלושים השנים האחרונות היו קשות, ומכאן משמע כי כבר שמונים שנה לפני הגאולה 'כבד עולם'. וכאן מתאים יותר להביא דרשה אחרת, כמובא בסדר עולם רבה, פ"ג, ח ע"א (=פסיקתא דרב כהנא, החודש, ט, עמ' 94).

170 רְשׁוּם בְּאוֹת בְּרִית עוֹלָם / וְתָרָא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא מְכֹלֵם / וְשִׁלְשָׁה יְרָחִים נִצְפָן
 וְנִעְלָם / וְכָל כֶּךָ לְמָה בְּשִׁבְלֵם / שְׁעֵדִיין קָצֵם לֹא הוֹשְׁלֵם / עַד שָׁבוּ עַד גְּאֹלָם / כִּי
 הַתְּשׁוּבָה מְדַלְגַת קֶץ שִׁישְׁלֵם / וְכֵן בְּנִימוּ לִפְנֵי בְּהַתְּפַלְלֵם / אֹרַח צְדָקָה בְּהַסְלִילֵם /
 תְּשׁוּבָה גְמוּרָה בְּהַכְלִילֵם / יוֹפְקְדוּ בְּזִכִּירַת יְמֵי עוֹלָם / וְכִמּוּ מְצוּעַן הָעֵלָם / בְּנֵן מִבֵּין
 עַמְמִים יִקְהִילֵם / כְּרַחֲמֵי וְכָרוֹב חֲסָדֵי אֲשֶׁר מְעוֹלָם / וְשָׁבוּ בְנִים לְגְבוּלָם

כִּי כִּנְגָאֻלָה הָרֵאשׁוֹנָה כֵּן יְשׁוּעָה הָאֲחֵרוֹנָה

175 גְּאֹלָה <הָה> הָרֵאשׁוֹנָה <וְנָה> הֵיטָה בְּאוֹתוֹת וּמוֹפְתִים
 גְּאֹלָה <הָה> הַזֹּאת יִרְאוּ בְּדוֹק אוֹתָת [ו] מוֹפְתִים

גְּאֹלָה <וְלָה> הָרֵאשׁוֹנָה <וְנָה> בְּיוֹם וּבְלִילָה
 גְּאֹלָה <הָה> הַזֹּאת <אֵת> בְּלֹא יוֹם וְלֹא לִילָה

גְּאֹלָה <הָה> הָרֵאשׁוֹנָה <וְנָה> הֵכָה בְּכוּרֵי מְצָרִים

ז'אין השעבוד... פחות מפ"ז שנים כשנותיה של מרים' (ובדומה לכך בשיר השירים רבה ב, כד). נאמן: משה, ראה לעיל, בביאור לשורה 75. 169 רשום... עולם: לפי מסורת מדרשית קדומה, המובאת למשל בשמות רבה א, כ, עמ' 71 (עייני שם במקבילות), נדרש על הפסוק 'ותרא אותו כי טוב הוא' (שמות ב, ב): 'אחרים אומרים שנולד מהול'. באות... עולם: המילה, צירוף של שני ביטויים: 'אות ברית' (בראשית יז, יא) ו'ברית עולם' (שם, יג). ותרא... הוא: שמות ב, ב. 170 וכל כך למה: התארכה תקופת השעבוד והיה צורך להצפין את הגואל? 171-170 שעדיין... שישלם: כלומר, מצד אחד עדיין הקץ הקצוב לא נשלם, אך מצד אחר קיימת אפשרות לקצרו על ידי תשובה. וכך בתנחומא, בא, ט: 'כתיב "ארבע מאות שנה" וכתיב "דור רביעי ישובו הנה" הא כיצד? עשו תשובה אגאלם לדורות ואם לאו לשנים'. התשובה... שישלם: ראה לעיל, בביאור לשורות 162-166, וכן בביאור לשורה 25. 172 בהכלילם: בהשלימם. יופקדו: ייזכרו. בזכירת... עולם: לפי דברים לב, ז. 173 כרחמי... מעולם: ישעיהו סג, ז; נד, ח. ושב... לגבולם: ירמיהו לא, טז. 174 כגאולה... האחרונה: השווה לעיל, בסיימי המגן, המחיה והמשלש. לביטויים 'גאולה ראשונה' ו'גאולה שנייה' ראה: מכילתא דרשב"י, בא יב, מב, עמ' 35; שם, בשלח טו, יא, עמ' 94 (= מכילתא דרבי ישמעאל, שירה, פ"ח, עמ' 144): "ד"א עשה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם הבנים, וכן הוא אומ' כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז, טו; פסוק מן ההפטרות) - אראך מה שלא הראיתי לאבות, נפלאות מה שלא הפלאתי לאבות, שלא כניסין וגבורות שעשיתי לאבות עתיד אני לעשות עם הבנים...'. ובהתאם לכך הפייטן מגדיל את 'הגאולה הזאת' ביחס ל'גאולה הראשונה'. בפסיקתא רבתי, פט"ו, עב ע"ב (=פסיקתא דרב כהנא, החודש, עמ' 92): 'כגואל ראשון כך גואל האחרון'. ואילו בפסיקתא רבתי, פל"ו, קסב ע"א: 'ולא כגאולה ראשונה כך גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושיעבוד מלכויות [אחריה] אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושיעבוד מלכויות [אחריה]'. לרשימה זו שבפיוטנו יש מקבילה רחבה המובאת ב'מדרש חדש על התורה' שפרסם מאן, ראה לעיל, הערה 47. וראה גם לעיל, בביאור לשורות 64-65. 175 באותות ומופתים: דברים ו, כב ועוד. 176 דוק: שמים (ראה לעיל, בביאור לשורה 4). יראו... מופתים: לפי יואל ג, ג. 177 ביום: שיציאתם ממצרים הייתה בעצם היום (שמות יב, נא). ובלילה: שהרשות לצאת ניתנה להם בלילה (שמות יב, כט, לא; דברים טז, א). השווה לקדושתא של ניי לפסח 'אשמורה זאת אשמור נצח' (מהדורת רבינוביץ [לעיל, בביאור לשורה 10], עמ' 254): 'כנגאלנו בחצי ליל ויצאנו בחצי יום'. 178 בלא יום ולא לילה: זכריה יד, ז.

180 גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- זָבַח גְּדוּל יְשִׁית בְּצָרִים

גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- נָמוּ קוּל דְּוִדִי הִנֵּה זֶה
גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- יֵאֱמְרוּ הִנֵּה אֵלֶּהָ יִנּוּ זֶה

גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- בְּשִׁלְשֵׁת רוּעֵי אַמּוֹנָה
גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- תִּהְיֶה בְּשִׁבְעָה וְשִׁמוֹנָה

185 גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- וַיִּלְךְ וַיֵּשֶׁב צִיר אַמּוֹנִים
גְּאוּלָּהָ <הַז>אֶת- בְּמִשִּׁיב לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים

גְּאוּלָּהָ הַרְאִשׁוֹנָה וְעֵתָהּ לָכֵה וְאֶשְׁלַחְךָ נֹאמֵר לְנָבִיא
גְּאוּלָּהָ הַזֹּאת הִנֵּה אֲנִכִי שׁוֹלַח לָכֵם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא

וַיִּצְמַח צִמּוּחַ מִמַּטֵּה תִפְאָרָה / בְּשֵׁם אוֹם כַּחֲמָה בְּרָה / וְעַל שֵׁם דְּוִד הוֹרוּ נִקְרָא / כִּי
190 מַלְכוּת בֵּית דְּוִד בִּידוֹ כְּתוּרָה / וּבְשֵׁם יִי צְדָקִינוּ הוֹקְרָא / עַל כִּי תִצְדַּק אוֹם מֵאֲמָנָה
שָׂרָה / וּבְשֵׁם עֲנָנֵי כְּנָהוּ עוֹנָה עֲתִירָה / וְשִׁמוֹ מִנְחָם לְהַנִּיחַ אֲנָחָה וְצָרָה / וְנִתְכַנְּנָה
בְּשֵׁם נְהִירָה / כִּי רְכוּבוֹ עִם עֲנָנֵי נְהוּרָה / וּבִידוֹ תִצְמַח לְחִשְׁיָהּ אוֹרָה / וַיִּגְלָה צוּר

180 זבוח גדול: לפי יחזקאל לט, יז. בצרים: ברומי. השווה: תנחומא, בובר, בא, ו: 'כל מקום שכתוב בו צר חסר ו', במלכות רומי הרשעה הזו הכתוב מדבר, שהיא מצירה לישראל'. וראה לעיל, הערה 49. 181 נמו: אמרו. קול... זה: שיר השירים ב, ח, ובפסיקתא דרב כהנא (כמובא לעיל, בביאור לשורה 25) נדרש על גאולת מצרים. הנה...: ישעיהו כה, ט. 183 בשלשת רועי אמונה: לפי זכריה יא, ח, הנדרש על מרים, אהרן ומשה, בספרי דברים, פיסקא שה, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 326, ועוד. 184 בשבעה ושמונה: לפי מיכה ה, ד. ראה: שיר השירים רבה ח, ג; בבלי, סוכה נב ע"ב (שבעה רועים: אדם, שת, מתושלח, אברהם, יעקב, משה ודוד. ושמונה נסיכי אדם: ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, צדקיהו, אליהו ומשיח). 185 וילך וישב: שמות ד, יח. ציר אמונים: משה; המליצה על פי משלי יג, יז. 186 משיב לב... בנים: כינוי לאלוהיו, על פי מלאכי ג, כד. 187 ועתה... ואשלחך: שמות ג, י. לנביא: למשה. 188 הנה... הנביא: מלאכי, שם. השווה לעיל, שורות 139-140. 189-192 פסקה זו עוסקת בשמות המשיח. כבסיס מדרשי לה ראה: מדרש איכה, פ"א, מהדורת בובר, עמ' 88: "כי רחק ממני מנחם... (איכה א, טז) - מה שמו של מלך המשיח... ה' שמו - "זה שמו אשר יקראו ה' צדקינו" (ירמיהו כג, ו) ... צמח שמו, שנאמר "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (זכריה ו, יב)... מנחם שמו'. וראה: ירושלמי, ברכות ב ד, ה ע"א: 'דוד שמה... צמח שמו, מנחם שמו'. 189 צמח: כנזכר לעיל; וראה גם ירמיהו כג, ה; לג, טו, ועוד. ממטה: ראה ישעיהו יא, א. וללשון 'מטה תפארת' השווה: ירמיהו מח, יז. אום... ברה: ישראל, לפי שיר השירים ו, י. ועל... נקרא: דויד, או בן דויד. 190 ובשם יי צדקנו הוקרא: על פי ירמיהו כג, ו. 191 אום... שרה: ישראל, לפי שיר השירים ד, ח. ענני: תנחומא, בובר, תולדות, כ: 'מיהו ענני (דברי הימים א' ג, כד) - זה [מלך] המשיח'. עונה עתירה: ה'. 192 נהירה: בראשית רבה א, ו, עמ' 3-4: 'ונהורא עימיה (דניאל ב, כב) - זה מלך המשיח'. השווה: איכה רבה א, נא. רכובו... נהורה: צירוף מתוך דניאל ז, יג וזכריה ט, ט. והשווה: בבלי, סנהדרין צח ע"א (על יישוב הסתירה בין שני הפסוקים), וכאן הוא ביאור לשמות 'ענני' ו'נהירא' יחדיו.

בְּעִיר נְצוּרָה / וְעִין בְּעִין יַחְזוּהוּ עִם בְּמוֹרָא / בְּשׁוּבוֹ בְּרַחֲמִים לְמָקוֹם מֵה נּוֹרָא

195 וּבָא יי אֶלְהָי לְמַקְדָּשִׁים / וְעִימוּ קְדוּשִׁים / וְצַבָּאוֹת אֵילֵי תַרְשִׁישִׁים / וּמַחְנוֹת
 עִירִין וְקְדִישִׁין / מְנַהֵר דִּי נּוֹר מִתְּחַדְּשִׁים / לְפָאֵר פְּנֵי מַלְכָּם נִיגְשִׁים / וְגִלְגַּל וְכַרְוּבִים
 וְחֶשְׂמַל רוּעֵשִׁים / וְעוֹלָם כּוֹלוֹ מְרַעִישִׁים / לְיוֹשֵׁב עַל כְּסֵא מְעָרֵי-צִים
 וּמַקְדִּישִׁים / ק[דוּש] ק[דוּש] ק[דוּש] מְשַׁלְשִׁים

ככ>תוב> וקרא <זה אל זה ואמר...> (ישעיהו ו, ג)
 והיה <ה' למלך על כל הארץ...> כמו <בדברי קדשך כתוב לאמר ימלוך ה' לעולם...>

193 נצורה: בת ציון, לפי ישעיהו א, ח. ועין...: לפי ישעיהו נב, ח. בשובו ברחמים: לפי זכריה א, טז. למקום מה נורא: לירושלים, לפי בראשית כח, יז, הנדרש על ירושלים; ראה: בראשית רבה סט, ז, עמ' 796. 194 ובא... קדושים: לפי זכריה יד, ה. וצבאות... תרשישים: כינוי למלאכים, ראה: יחזקאל א, טז; י, ט. 195 עירין... מתחדשים: דניאל ז, י. ראה בבלי, חגיגה יד ע"א: 'כל יומא ויומא נבראין מלאכי השרת מנהר דינוור, ואמרי שירה ובטלי, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך'. וגלגל... וחשמל: ביטויים הלכותיים מתיאורי התגלות ה' ביחזקאל, פרקים א, י. 196 ליושב... כסא: ה', לפי ישעיהו ו, א. 197 ק[דוּש] ק[דוּש]: שם, פסוק ג.

חילופי הנוסח

מפתח לכתבי היד:

- א כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41, עמודים א54-א55 (נוסח הפנים).
- ב כ"י לונדון, הספרייה הבריטית N 5557 Or, דף 41.
- ג כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a.
- ד כ"י קימברידג' T-S NS 236.8.

מגן – מקבילות: ב (שורות 1-23)

4 נאקם ב 7 למו חסר ב 8 עבדותם [עבדותם ב 10 כחז] חז ב 11 מראה [מראה ב 11 הראה] הוֹרָאָה ב
 12 [עת] בעת ב 14 ענין עניי ב 14-15 בין השורות נוסף: ו' אנילה ואשמחה בחס-דך אשר ראית את עניי
 ידעת בצרות נפשי <תהלים לא, ח>; ו' חננין [י' ראה עניי >משנאי מרוממי משערי מות <שם ט, יד > ב 15 אב] על בנים
 נוסף ב 16 א' אלהי אבותינו ב 17 נא[קתם] נאקתם ב 18-19 בין השורות נוסף: ו' ויאמר אך עמי המה <בנים לא
 ישקרו ויהי להם למושיע > (ישעיהו סג, ח) ב

מחיה – מקבילות: ב (שורות 44-47); ג (שורות 43-47)

38-43 בין השורות מופיעים במקומות הפסוקים הבאים: [...] <ויזעקו ויצעקו אל- > יי בצר להם <...> (תהלים קז, ו = יג = יט
 = כח) ו' [...] ; ו' שומע תפילה] <עדיך כל בשר יבאו > (תהלים סה, ג) ב 43 חסדי... [וגו'] [כעל] כל אשר גמלנו ה' ורב טוב
 [לבית ישראל אשר גמלם [כרח]מיו ורחב חסדיו נוסף ג 46 כן [ב 47 רקובין] רדומי רקובי ב רק[...].]בי ג בין שורות
 47-48 מחיה] חסר ב מחיה המתים ג 48 יום] חסר ב

משלש – מקבילות: ב, ג, ד (שורות 70-73)

49 אל] חסר בג 50 בכל עת ושעה] חסר (נראה כדילוג של המעתיק, ונוסף בגיליון: [בכל שעה], עם סימן לצד המילה 'קויך') ב

בכל שעה ג 57 שנות] עונות ג 58 צרים] צרינו ב ג 59 לאין] עד אין ב ג 61 זמרה] והלל ג לך] חסר ב 62 תהלותיך] תהילתך ב תהילת] [ג שפתותינו] שפתינו ב ג 63 פלאות] פלאך ב פלאיך ג בחזות] חסר ולמעלה מוגה: נחז ב נחז ג 64 צאתך] מא' מצ' נוסף ב [ ] מצרים אראנו נפלאות נוסף ג 64-65 בין השורות נוסף: ונ' מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א, ט) ב ג (...) ומה ש[נעשה] הוא שיעשה ואין כל חדש ת-חת-הש-מש < שם > ג 65 כל השורה חסרה ג 66 קיונו] קיונו ב היה זרועם (...) צרה נוסף ג 67 שפתי...פדית] שפתי ונ' ב שפתי [הפסקה רצף של "י" ובשורה חדשה]: פדיתה תמימים ג 68 מפרך] מידוחק ב מדוחק ג 69 מדוחק] מפרך ב ג 70 תודע] תידע (ואולי: תודע) ג גואלם] גדלם (או: גדלם) ב 72 לא] [לא ג (ובצד הגהה, שהשלמתה היא כנראה כך: [קרי] לו [כתיב לא] צר] ומלאך (... עולם נוסף ג 73 גאלינו] גאלינו ג ד ונ'...צב-אות-] ונ' ישראל <? > צב' ש' [ק]דוש [...] לך] י' לעולם ונ' ג ש' וגו' ונ'] [נוסף ד 74-73 בין השורות: ואתה קדוש] יושב תהל' יש] [(תהלים כב, ד) נוסף ג

פיוט ד – מקבילות: ב (שורות 74-86), ג (שורות 74-79), ד

74 בכפל] [בכפל ד 76 סתום] סתים ד וגנון] וגנו ד סתמת] היחמדתה (ואולי: היחמרתה) ב החמרתה ג חמדתה ד 77 בשני] בי שני ב כי שני ד [?] ג שעבודים] [עבודים ג עיבורים ד בטעם] (אולי: בנועם) ב בנועם ד גמרתה] אמרתה ג 78 ונינו] ונינו ב ג ד לקויך] לקויך בג לנושעים ד שמרת] [?] ג בישרתה ד (ניכרת קפיצה של מעתיק זה לשורה 80) 81 ארבע מאות] ת' ד 82 חזרת] חירת ב ד ולמאתים] למאתים ד 84 רחום ותנון] חנון ורחום ד 88 וחסדיך] בריךך ד 90 וברית... הקמות] וברית [?] היקמתה ד 91 בפיהם נזכרת] חסר ד 92 כל השורה חסרה ד

[נוסף בעת ההגה להערה 17:

כדאי להבהיר את המבנה הקודקולוגי של טומוס זה (MS Heb. d 41, דפים 29-56) כפי שהוא מונח לפנינו. הטומוס כולל שני קונטרסים של המעתיק הראשון, בעלי נתונים קודיקולוגיים מסוימים (כגון קלף עבה, חירור בשוליים, שרטוט השורות), ולתוכן נתחבו בצורות שונות גליונות של המעתיק השני, בעלי נתונים קודיקולוגיים אחרים (קלף דק יותר, אינם מחוררים בשוליים, ללא שרטוט, מידות הדף קטנות יותר). הקונטרס הראשון של המעתיק הראשון כולל ארבעה גליונות כפולים (הממוספרים כיום כדפים 29-32; 39-42). למפתחו הוכנס "קונטרס" מלאכותי בן שלושה גליונות כפולים של המעתיק השני (דפים 33-38). לאחר קונטרס משולב זה מופיע כיום דף בודד אחד ממעתיק ב ומן הקלף הדק (43) ולאחרי דף בודד אחד ממעתיק א (44). הקונטרס השני של המעתיק הראשון כולל ארבעה גליונות כפולים שהופרדו (45-46; 49-52; 55-56) ובאמצעותן הוכנסו שני גליונות כפולים של המעתיק השני ומן הקלף הדק (47-48; 53-54).

